Dat dyalogus of twisprake tusschen den wisen coninck Salomon ende Marcolphus

editie W.L. de Vreese en Jan P.M.L. de Vries

bron

W.L. de Vreese en Jan P.M.L. de Vries (ed.), *Dat dyalogus of twisprake tusschen den wisen coninck Salomon ende Marcolphus*. Brill, Leiden 1941

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_dya001dyal01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m.

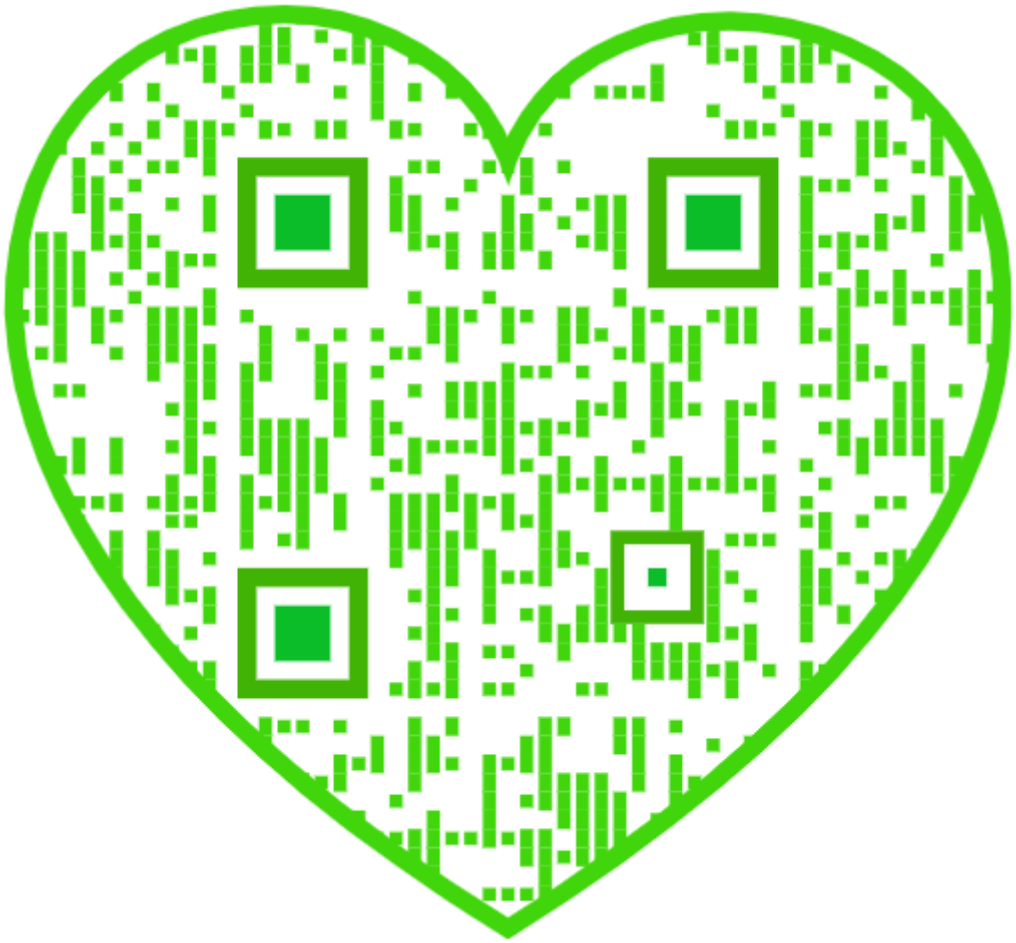

Een woord vooraf

De spreuk van Horatius 'Nonum prematur in annum' is door deze uitgave verre overtroffen. Reeds meer dan dertig jaar geleden was Willem de Vreese met de voorbereiding van dit volksboek zoo ver gevorderd, dat de tekst en een deel der bijlagen gezet konden worden. Alleen het tweede hoofdstuk der bijlagen ontbrak nog en de herhaalde aansporingen van de Commissie voor de uitgave der Volksboeken bleven vruchteloos. In de nalatenschap van De Vreese bevond zich een map met alles wat op de uitgave van dit volksboek betrekking heeft; deze heeft zijn weduwe Mevr. J.M. De Vreese - v.d. Poll welwillend ter beschikking gesteld. Ik ben haar daarvoor zeer erkentelijk; het bleek mij mogelijk om op grond van het aanwezige materiaal dit boek te voltooien. In die map bevond zich van het ontbrekende tweede hoofdstuk een ruig bewerp dat uit den aard der zaak geheel berustte op de resultaten waartoe het onderzoek destijds gekomen was. Maar de wetenschap heeft op dit gebied niet stilgestaan. De uitgave van den Latijnschen tekst door Benary in 1914 wierp een nieuw licht op de voorgeschiedenis van den Nederlandschen tekst;

eenige onderzoekingen over de stof van den Dialogus zijn sindsdien verschenen. Het zal aan De Vreese, die door zooveel ander werk in beslag genomen werd, aan tijd en gelegenheid ontbroken hebben, het tweede hoofdstuk om te werken en aan te vullen. Ik meende dat het een eerbiedige hulde aan zijn nagedachtenis zou zijn, den draad weer op te nemen, waar hij dien had laten vallen en het volksboek van Salomon ende Marcolphus, waaraan hij vele jaren met zooveel liefde gewerkt had, in zijn geest af te werken.

Van den tekst waren reeds 32 bladzijden afgedrukt; verder heeft De Vreese nagelaten de laatste revisie van blz. 33 en 34 van den tekst en verder de bijlagen I en III. Dit alles heb ik ongewijzigd gelaten. Wat ik heb toegevoegd is dus allereerst bijlage II, waarin de geschiedenis van de stof kort verhaald is, en verder enkele aanvullende opmerkingen onder bijlage III, die na het verschijnen van den Latijnschen tekst noodzakelijk bleken te zijn.

Moge deze uitgave de herinnering verlevendigen aan den Nederlandschen filoloog Willem de Vreese, voor wiens uitgebreide kennis der Middeleeuwsche letterkunde en voor wiens haast spreekwoordelijke acribie wij de hoogste bewondering hebben.

Leiden, 11 Februari 1941

JAN DE VRIES

[Dat dyalogus of twisprake tusschen den wisen coninck Salomon ende Marcolphus]

Hier begint dat dialogus dat is die twisprake tusschen Salomon den coninck van Iherusalem ende Marcolphus die welcke seere rude[1)] ende grof van lichaem was maer seer subtijl ende wijs van sinne ende vol van verstande alsomen int vervolch van desen horen sal

EEns tijts hier te voren als coninck Salomon vol van wijsheyden ende rijcheiden gheseten was opten stoel des rijcxs Davids sijns vaders sach hy comen van oest waerde enen man gheheten Marcolphus van aensichte seer mismaect ende lelijck: nochtans in der tonghen was hi seer wel geraect[2)] ende utermaten gespraecsam[3)]. Hi hadde bi hem sijn wijf die over seer rude[1)] was ende vervaerlicken[4)]. Alse coninc Salomon beide hadde doen comen voer hem stonden si malcanderen en besaghen Dese Marcolphus was van corter lengden ende dicke hi hadde het hoeft groot ende breet voerhoeft, ende dat root ende vol fronssen. die oeren hadde hi harachtich ten halven sinen wanghen hanghende. die oeghen hadde hy groot ende loopende Sijn onderste lippe was of hadde geweest van enen paerde. Ende den baert hadde hy stijf ende lelijck ghelijck eenen bock. die handen cort ende blockachtich. die vingeren grof ende dicke. ronde voeten ende die nose[5)] dicke midden met enen hovele[6)] die lippen groot ende dicke daensichte gelijc enen esel ende het haer van den hoofde gelijc enen bock die schoenen van sinen voeten waren wel ghelijck van eenen rustiere[7)] ende sijn huyt vuyl ende beslijcket synen rock daer hy mede ghecleet was, was cort al tot synen eerse streckende sijn cousschen hinghen hem gefronst ende sijn cleder waren van lelicker verwen Sijn wijf was cort maer over seer

1) Ruig
2) Welgevormd
3) Welsprekend
4) Afschrikwekkend
5) Neus
6) Heuvel, hier: bult, uitwas
7) Boer

dicke met groten mammen ende was het haer van haeren hoofde gheclisset ghelijc distele. si hadde langhe wijnbrauwen borstelachtich, ghelijc den rugge van eenen varcken langhe oren ghelijc een ezel. drupende ogen. het aensicht ghelijc[1] dye huyt verfronst ende swart ende op die groote mammen hadde sy gheset een broecke oft ghespan[2] van een groten stucke loots Si hadde die vingheren cort ende die waren verciert met yseren ringhen. die nosegate hadde si wel groot. corte beenen ende rouwe[3] ghelijck een beere Haer cleederen ruych ende verschoert[4] van welken oft eene dier ghelijcken wive ghemaect heeft een iongelinck dese verskens.

Femina deformis tenebrarum subdita formis.
Cum turpi facie transit absque die.
Est mala res multum turpi concedere cultum.
Sed turpis nimium turpe ferat vicium.

Dat is te segghen

Een eyselijc wijf leelick ende swart
behoort te schouwen des daghes lichte.
Tis onsen ogen medecijn
te sien dat schoon is ende fijn.

ALS coninck Salomon dese twe personagien aldus sach vraechde hij hem van waer si waren ende van wat afcoemste Daer op Marcolfus antwoerde. Segt ghi ons eerst uwe afcoemst ende uwer ouders ende dan sullen wij u berechten[5] vander onser.

Salomon seide ick ben vanden twalef gheslachten der patriarcken Te weten van Iudas die welcke wan Phares. Phares ghewan Esron. Esron gewan Ara. Ara gewan Ami-

1) Bij 't vertalen is hier iets overgeslagen; er zou dienen te staan: ghelijc der slanghen
2) Broche
3) Ruig, harig
4) Gescheurd
5) Inlichten, onderrichten (aangaande)

nadab. Aminadab gewan Naason. Naason gewan Salmon. Salmon ghewan Boos. Boos wan Obeth. Obeth Ysai. Ysai den coninc David. David gewan Salomon den coninc ende dat ben ic.

Marcolfus seide doen Ic ben vanden twalef geslachten der rustiers[1]. Te weten van Rusticus die welcken ghewan Rusta. Rusta gewan Rustum. Rustus gewan Rusticellus. Rusticellus gewan Tarcus. Tarcus Tarcol. Tarcol Pharsi. Pharsi Marcuel. Marcuel wan Marquart. Marquart gewan Marcolphus ende dat ben ic. Mijn wijf die is gecomen vanden twalef gheslachten der ondogender[2] wiven. Te weten Lupina die gewan Lupicana. Lupicana Ludibrag. Ludibrag gewan Bonestruug. Bonestruug Boledruc. Boledruc Pladrut. Pladrut Lordan. Lorda wan Curta. Curta ghewan Cortula. Cortula ghewan Curtella. Curtella gewan Polica. Polica gewan Policana ende dat is Policana die mijn wijf is.

Salomon seide ic heb van u gehoort hoe dat ghi seer wel clappen cont ende dat ghi behendich[3] sijt al ist dat ghi anders wanscapen ende een rustier sijt. Hier om laet ons woerde om woerden wisselen ic sal u vragen ende ghy sult mi antwoerden ende berechten.

Marcolf antwoerde dye qualicste singt die beginne eerst.

Salomon.

ist dat ghi mi over al berechten cont ick sal di rijc maken ende die vernaemste[4] van minen rijcke.

Marcolf.

Die medecijn meester gheloeft[5] den volcke ghesontheyt nochtans dat hijs gheen macht en heeft.

Salomon.

Ic hebbe wel ghewesen[6] tusschen twee lichte vrouwen die tsamen wonende in een huys een kint versmacht[7] ende versuemt[8] hadden.

1) Boeren
2) Zwak
3) Schrander, en in ongunstigen zin: listig
4) Befaamdste
5) Belooft
6) Ik heb een juist vonnis gewezen
7) Versmooren, doen stikken
8) Doen bezwijken

Marcolf.
Daer oren sijn daer sijn reden[1], daer vrouwen zijn daer ghevallen woerden[2].

Salomon.
God die heer heeft mi begaeft met wijsheden in mijnen monde want mijns ghelijc en is nyet in allen den hoecken vander werelt.

Marcolfus.
Die quade ghebueren heeft die prijst hem selven.

Salomon.
Die quade loopt voer[3] nochtans dat hem nyemant en iaecht.

Marcolf.
Wanneer het ionge gheitken bijset[4] soe sietmen blicken synen aers.

Salomon.
Een goet wijf ende schone die is haren man een crone.

Marcolf.
Eenen pot vol melcs behoortmen vanden catten wel te bewaren.

Salomon.
Een wijf die vroet ende wijs is maect een huys ende dye onvroede ende dwase verderft[5] met haren handen dat sy ghemaeckt vindt.

Marcolfus.
Eenen pot die wel ghebacken is mach best dueren, ende die wat reyns coect[6] die mach reyn nutten.

Salomon.
Een vrouwe die haer Gods ontsiet[7] die sal werden gepresen.

Marcolf.
Een catte die eenen schone pels heeft die salmen villen.

Salomon.
Een wijf die scamel[8] ende reyn is. is seer te loven ende te beminnen.

Marcolphus.
Die scamel ende arme mensche behoort des suvels gade te slaen ende dat te bewaren.

Salomon.
Een vrouwe sterck in doechden wie sal die vinden.

1) Gesprekken
2) Daar wordt getwist
3) Voort, weg
4) Door de weide heen en weer springt
5) Verwoest
6) Kookt
7) Vreest
8) Zedig

Marcolfus.

Een catte soe ghetrouwe datmen hair dmelck bevelen[9)] mach wie sal die vinden.

9) Toevertrouwen

Salomon.
Nyemant.

Marcolfus.
Soe salt oeck qualicken sulcken wijf.

Salomon.
Een wijf scone ende eerbaer[1] is te houden boven alle goet datmen begheren mach.

Marcolphus.
Een wijf grof ende vette bevint men int gheven alder milst.

Salomon.
Enen witten doec chiert wel eenre vrouwen hooft.

Marcolf.
Het staet ghescreven, den pels oft het voeder[2] en is nyet alsulck als dye mouwen. onder eenen witten doec bercht haer wel een motte.

Salomon.
Die boosheit sayet die sal quaetheit mayen.

Marcolf.
Die caf sayt sal armoede mayen.

Salomon.
Uten monde der heilighen sal gaen goede leere ende wijsheit.

Marcolf.
Die esel behoort te sijn daer hi weyden mach want daer vuedt hi. daer hi een pijl[3] af weidet daer waster xl. weder teghen, daer hi cacket daer misset[4] hi. daer hi pisset daer maect hijt weeck. ende daer hij hem wentelt daer breect hi dat stroe.

Salomon.
Laet u van eenen anderen prijsen.

Marcolf.
Laster ick mi selven[5] soe en can ick doch nyemant behaghen.

Salomon.
Niet veel en sult ghi honich eten.

Marcolphus.
Die den byen verlaet[6] oft of doet die lecket gaerne sine vingeren.

Salomon.
In een quaet willich herte en sal die gheest der wijsheit niet comen.

1) Eerlijk, fatsoenlijk
2) Voering
3) Grasspriet
4) Bemest
5) Breng ik mij zelven in een kwaden naam
6) Wie de bijenkorven licht

Marcolphus.

Als ghi die byle slaet in een hert hout soe wacht dattet u in die ogen niet en springe.

Salomon.
Het is hart ende swaer te sporren[1] tegen den prijkel[2].

Marcolfus.
Den os die achterwaert sporret salmen tweewerf prickelen.

Salomon.
Voedt op u kint ende van sijnre ioncheit an leert hem wel te doen.

Marcolf.
Die sijn coe wel voet heves te bet[3] van haren melcke.

Salomon.
Alreleide dinghen keren weder tot haer eerster natueren.

Marcolf.
Een versleten dwale[4] wort weder stubbe[5] ende wercke.

Salomon.
Al dat die rechter weet van warachticheiden ende gerechticheiden dat spreket ende leget hi wt.

Marcolf.
Een bisscop die niet en spreket wort een doerwachter[6].

Salomon.
Men is sculdich den meister eerwaerdicheit[7] ende die roede is te ontsien.

Marcolf.
Die sinen rechter ghewoen is te smeren sijne caken die pleget gaerne sinen esel mager te maken[8].

Salomon.
En wilt niet vechten oft kiven tegens uwen mogender[9] noch tegens dat lopende water.

Marcolf.
Den ghier vilt starcke vogelen ende haer vel bloot[10] hy van haren plumen.

Salomon.
Laet ons verbeteren int goede tgene dat wi onwetende misdaen hebben.

Marcolfus.

1) Achteruit slaan, schoppen; vandaar: zich verzetten, opstaan, tegenstribbelen
2) Prikkel
3) Krijgt zoodoende des te meer
4) (Hand)dock
5) Stof
6) 'Deurwaarder', portier
7) Eerbied, eerbetoon
8) Wie den rechter de handen vult, pleegt dat op een andere manier weer in te winnen
9) Tegen hem die machtiger is dan gij zelf
10) Ontbloot, berooft

Als ghi uwen aers vaecht[11)] soe en doet ghi niet anders.

11) Veegt

Salomon.

En wilt niemant bedrieghen met smeekenden[1] redenen ende woerden.

Marcolf.

Die[2] etet met consten[3] die den etende gruetet.

Salomon.

Met den kijvachtighen mensche en hebt gheen gheselscap.

Marcolphus.

Tis reden dat hem dye vercken eten die hem menget onder die semelen.

Salomon.

Vele is dier[4] die haerre scande niet gewachten[5] noch hem niet ghescamen en connen.

Marcolphus.

Si leven onder die luden die den honden ghelijck sijn.

Salomon.

Daer es vele dier dye hoeren[6] weldoenders quaet voer goet gheven.

Marcolf.

Die enen vremden honde sijn broot geeft die heves[7] luttel dancx.

Salomon.

Ten is gheen vrient die inder vrientscapen niet en verherdet[8].

Marcolf.

Den stront van enen calve en misset[9] niet lange.

Salomon.

Die[2]) zuecket vele hoeckijns[10] die van sinen meester sceiden wille.

Marcolf.

Die vrouwe dies niet ghedogen en wille[11] seyt dat si al een scorfden[12] eers heeft.

Salomon.

Des conincx woert sal wesen onwandelbaer[13].

Marcolf.

1) Vleiende
2) Hij
3) Behendigheid
4) Velen zijn er
5) Die zich niet weten te hoeden voor schande
6) Hunne
7) Krijgt deswegen
8) Volhardt
9) Mest
10) Hij zoekt veel (schuil)hoekjes
11) Die weigert haar man ter wille te zijn
12) Schurftig
13) Onveranderlijk

Sere schier[14)] verdrietes hem die metten wolve die ploech drijft.

Salomon.

Die radijs wortelen sijn goet inden bancketten, maer inden raet stincken si.

Marcolf.

Die radijs wortel etet hoest voor ende achter.

14) Vlug, gauw

Salomon.
Te vergeefs wort daer gesproken dair geen sinnen en sijn dier na hooren.

Marcolf.
Hij verliest sijn gescut[1] die int sant schietet.

Salomon.
Die sijn ooren stoppet voer het roepen der armer hi selve sal roepen ende God die here en sal hem niet verhoren.

Marcolf.
Het sijn al tranen verloren diemen voer den rechter screyt.

Salomon.
Rijst op du noorden wint ende coemt voert du zuden wint ende doerwayet mijnen hof ende dye welrukende cruden sullen bloyen.

Marcolphus.
Als den noorden wint wasset[2] so sijn in sorghen die hoge huysen.

Salomon.
Die doot noch die armoede en wilt niet decken[3].

Marcolf.
Die [on]ghesont[4] is ende dat versuymt hem werdes te qualicker.

Salomon.
Als ghi gheseten sijt aen des rijcken mans tafel soe syet wel toe watmen voer u settet.

Marcolphus.
Alle tghene dat den lichaeme bereyt wort, wort doer den buyck gheweget[5] ende gaet inne den buyck.

Salomon.
Als ghi aen die tafel gheseten sijt soe wacht u dat ghi niet deerste en sijt die toe tast.

Marcolf.
Die in den hoochsten setel sittet heeft die opperste stat[6].

Salomon.
Als die mogende[7] den crancken[8] verwinnet so neemt hi hem al dat hijs heeft.

Marcolf.
Die catte syet wel wiens muyl si licken sal.

1) Zijn pijlen
2) Opsteekt
3) Verbergen
4) Een breuk hebbende, ‘gebroken’
5) Gevoerd, geleid
6) Plaats
7) Machtige
8) Zwakke

Salomon.

Daer die quade voer ducht dat gevalt hem gaerne[9].

Marcolphus.

Die quaet doet ende goet hopet die abuseert[10]. hem in beide.

9) Gebeurt, overkomt hem licht
10) Vergist zich, handelt verkeerd

Salomon.
Die traghe mensche ontsach hem te ploeghen om der couden wille hi bat[1] na[2] sijn broot. ende hem wart niet[3] ghegeven.

Marcolf.
Eenen naecten aers can nyemant berooven.

Salomon.
Die leringe[4] maect den meester goedertieren.

Marcolf.
Die handen dies ghewoen sijn en ontsien hem niet des ketels.

Salomon.
Kyvers ende clappers sijn te stoten buyten den gheselscape.

Marcolf.
Een gramme huysvrouwe den roock de catte ende een gescoerde plaettele[5] sijn dicwijl scadelic in een huys.

Salomon.
Om godswillen is men elcken liefde ende minne schuldich.

Marcolf.
Eest dat ghi lief hebt den ghenen die u niet weder lief en heeft soe verlieste ghy uwe minne[6].

Salomon.
En segt niet tot dinen vrient coemt morghen dan sal icket u gheven daert[7] ghijt eensgancx[8] doen moget.

Marcolphus.
Die sijn allem[9] ongereet heeft die seit ick sal hier nae bider tijt[10] doen.

Salomon.
Die vol gedroncken is van wijne en hout noch mate noch tijt sijnre woerden.

Marcolphus.
Een gescoert[11] aersgat en heeft ghenen heer.

Salomon.
Vele lieden die in armoeden zijn wenscen om rijcdomme.

1) Bedelde
2) Naderhand
3) Niets
4) Studie
5) Gebarsten schotel
6) Zoo vergooit gij uwe liefde
7) Terwijl
8) Aanstonds
9) Gereedschap
10) Bij gelegenheid
11) Gescheurd, ‘open’

Marcolphus.

Etet op dat ghij hebt ende besiet dan wat u overen[12] sal.

Salomon.

Vele lieden vintmen die honger lijden nochtans vueden sy wiven.

12) Overblijven, overschieten

Marcolf.
Die arme man en hadde geen broot nochtans cocht hi enen hont.

Salomon.
Die sot antwoerde na[1] sijnre dwaesheit op dat[2] hy emmers niet wijs gekent wert.

Marcolphus.
Wat den steen hoort daer sal den eyck op antwoerden.

Salomon.
Den toerne en heeft geen bermherticheit inne ende daer om die met oft in toorne spreket die coopt quaet of quaetheit.

Marcolf.
En segt tot uwen vrient in gramme moede geen archeit op dat[3] u naemaels als ghi versoent sijt, nyet en berouwe.

Salomon.
Den mont eens viants en can geen waer geseggen.

Marcolfus.
Die u niet lief en heeft en sal u niet diffameren.

Salomon.
Slaept tot dat ghijs genoech hebt.

Marcolfus.
Diet ghebueren mach[4] ende niet en slaepe[t] dijen hindert losicheit[5].

Salomon.
Wi sijn van versaetheiden[6] vervult laet ons Gode loven.

Marcolf.
Als die maerle floytet soe antwoert daer op den roetaert[7]: maer sij en singen niet enen sanc die hongerighe ende die versade.

Salomon.
Laet ons eten ende drincken wi sullen doch alle sterven.

Marcolf.
Ghelijck die hongerighe sterft oec die versaede.

Salomon.
Als een man op die herpe speelt soe en can hy die wijse niet ghedichten[8].

Marcolphus.

1) Volgens, overeenkomstig
2) Vermits, aangezien
3) Opdat het
4) Wien het gegeven is (nl. te mogen slapen gaan)
5) Luiheid
6) Verzadiging
7) Meerkol
8) Bedenken, uitvinden.

So wanneer die hont schitet so en basset hi niet.

Salomon.

Onsen behoeftighen buyck is vervult laet ons nu ghaen slapen.

Marcolphus.
Hi keert ende went hem die niet en etet kan qualick gheslapen.

Salomon.
Een cleyn ghifte die u een schamel vrient gheeft en wilt die niet versmaden.

Marcolf.
Tselve dat die ghelubde mensche heeft biet hy sijnre ghebueren[1].

Salomon.
En verkeert niet met den quaden mensche noch mit den kivachtighen op dat u doer hem geen quaet noch geen sorghe en gheboere[2].

Marcolphus.
Een dode bije en cact gheen honich.

Salomon.
Maect ghi vrienscap met eenen loosen oft verkeerden mensche die sal u meer hinderen dan stade[3] doen.

Marcolf.
Wat den wolf doet dat passet[4] die wolfinne.

Salomon.
Die eer antwoert eermen hem vraecht die bewijst dat hi sot is.

Marcolf.
Als u yemant tredet[5] so haelt uwen voet na u.

Salomon.
Een yghelic dier verkiest sijns ghelijck.

Marcolf.
Een scorft[6] paert soect sijns ghelijc ende dan scabben[7] sy hem beide.

Salomon.
Die man die barmhertich is doet sijnre sielen wel.

Marcolf.
Die versmaet een grote gave die hem selven niet en kent.

Salomon.
Die den wolve ontloopt gemoet[8] den leeuwe.

Marcolf.
Van den enen quaden coemt hy tot den anderen ghelijck vanden cock tot den backer.

1) Buurvrouw
2) Gebeure, geschiede
3) Voordeel
4) Behaagt
5) Als iemand op uw teenen trapt
6) Schurftig
7) Eigenlijk; Krabben; hier van dieren: tegen elkander schuren
8) Ontmoet

Salomon.

Wacht u datmen u geen quaet en doe ende oft[9] yemant doet en doetes hem niet weder.

Marcolphus.

Den stil staende water ende den swigende mannen wilt niet betrouwen.

9) Indien

Salomon.
Wi en moghen al[1] niet even wel.

Marcolf.
Het staet ghescreven in een boeck die gheen paert en heeft die gae te voet.

Salomon.
Een kint van hondert iaren wordt vermaledijt.

Marcolf.
Het is te spade den ouden hont te bande geleghen.

Salomon.
Diet wel heeft dien salmen daer toe gheven op dat hi overloope.

Marcolf.
Wee den mensche dye ouders heeft ende gheen broot daer toe.

Salomon.
Wee den mensche die een dubbel herte heeft[2] ende in beide weghe wandelen wil.

Marcolf.
Die twee weghen gaen wil die moet weder zijn aersgat of weder zijn broec schoren[3].

Salomon.
Wt overvloedicheit des herten soe spreect die mont.

Marcolf.
Wt vervol[t]heit des buycs hulpelt[4] den aers.

Salomon.
Twee ossen in een ioc trecken ghelijc.

Marcolphus.
Het gaen oec twe aderen ghelijc tot eenen aerse.

Salomon.
Een schoen wijf is van horen man wel lief te hebben.

Marcolf.
Den hals heeft sy wit als een duyve, ende het aersgat swart ende doncker ghelijck eenen mol.

Salomon.
Uten gheslachte van Iudas is meest mijn maechscap ende die here mijns vaders God heeft my gemaect een prince over sijn volc.

Marcolfus.
Ic kenne wel een dwale ende weet wel dat die van wercke ghemaect is.

1) Kunnen alles
2) Die dubbelhartig is
3) Scheuren
4) Huppelt

Salomon.
Den noot dwinct den rechtvaerdigen tot quaet doen.

Marcolf.
Den wolf die gegrepen is ende vast gheset weder hi scijtet oft hi bitet.

Salomon.
Waert dat God alle die werelt onder minen gebode ghestelt hadde so waer mi eeren genoech.

Marcolfus.
Men en can der catten niet soe vele ghegeven als si met haren stert weyvet[1].

Salomon.
Die spade ter maeltijt coemt wort gescort[2] vanden eeten.

Marcolf.
Die leckaert[3] en can doch over al niet ghesijn noch ghelopen.

Salomon.
Al vallet dy dijn wijf verdrietelick en weest daer om niet vervaert.

Marcolphus.
Den slappen scaper en sal die wolf gheen wolle cacken[4].

Salomon.
Den dwasen en voeghen gheen wijse redenen[5] te vertrecken[6]

Marcolfus.
Het en voecht den hont niet den zadel te draghen.

Salomon.
Die wile dijn kint cleyn is so recht hem syne leden ende sine zeden.

Marcolfus.
Die dat lam cusset die hevet lief ende hetscaep oeck.

Salomon.
Alle die rijtpaden loopen teenen weghe waert.

Marcolphus.
So doen oec alle die aderen loopen[7] tot enen aersgate waert.

Salomon.
Van eenen goeden man wort een goet wijf.

Marcolf.
Van eenen goeden male, wort eenen goeden stront diemen mit voeten tredet soe moetmen oeck die beestachtighe wijven met voeten treden.

Salomon.
Een schoon wijf voecht wel by haren man.

1) Letterlijk: wuift, d.i.: al wuivende vraagt
2) Letterlijk: wordt ver gehouden van het eten, d.i.: komt eten te kort
3) Gulzigaard
4) Den onwaakzamen herder zal de wolf maar schade bezorgen
5) Woorden
6) Vertellen
7) Doen.... loopen = loopen

Marcolphus.

Eenen vollen pot wijns voecht wel biden dorstighen.

Salomon.
Een eerlic swaert staet wel bi mijnre syden.

Marcolfus.
Ende neffens minen tuyn soude wel dienen eenen groten hoop steens.

Salomon.
Hoe ghi groter sijt hoe ghi sult wesen oetmoedigher in allen dinghen.

Marcolf.
Die rijdt wel die met sinen geliken rijdt.

Salomon.
Dat wijs kint verblijt sinen vader ende dat dwase kint is een droefnisse sijnre moeder.

Marcolf.
Si en singhen niet alleens[1] die drove ende die blide.

Salomon.
Die spaerlic sayt die mayet spaerlijc.

Marcolf.
Hoet meer vriest hoet meer bedwinct[2].

Salomon.
Alle dinc doet bi rade[3] so en salt u nader hant niet berouwen.

Marcolfus.
Die is siec ghenoech die den siecken quelt ende trect.

Salomon.
Alle dinghen hebben haren saysoen ende tijt.

Marcolphus.
Nu huden nu morgen seyt den os die den hase iaecht.

Salomon.
Nu worde ic moede sprekens, laet ons daer omme wat rusten.

Marcolf.
Ick en sal daer om mijn spreken niet laten.

Salomon.
Ic en vermachs niet meer.

Marcolf.
En vermoechdijs niet meer soe gheeft u verwonnen ende betaelt[4] dat ghi gheloeft[5] hebt.

1) Geheel gelijk, geheel eender
2) Nijpt
3) Met overleg
4) Breng ten uitvoer, kwijt u van
5) Beloofd

Met dien[6] spraken tot Marcolf Hananyas Ioyades zone ende Zabus des conincx vrient. ende Adonyas Abde zoen die over des conincs tributen[7] het bewint hadden. Ghy en sult hier om die derde niet wesen in ons conincks rijck men soude di liever[8] wt steken dine oghen wt dinen snoden hersenbecken

6) Terstond
7) Belastingen, inkomsten
8) Het zou beter zijn, dat men *enz*.

wantet di bat[1] betamen sal te leggen by ons heren doeren[2] dan dattu op ghetrocken[3] wordest tot eenigher eeren. Doe antwoerde Marcolf. Waer om hevet[4] die coninck dan gheloeft[4]). Doen seiden des conincx twalef provoesten te weten. Nentur ende Benadachar Benesia Benna Benanides Banthasar Athuraday Bonnuia Iosephus Semes ende Samer, waer toe soe coemt dese gheck onsen heere den coninck aldus te moyen[5]. waer om en iaechtmens nyet met stocken wt den oghen des conincs ons heeren. Doe seide Salomon dat en ghesciede niet alsoe mer men gheve hem wel tetene ende laten[6] ghaen in sinen vrede. Doen sprac Marcolphus als hi wech ghinck. Ick lide hier om ghenoech wat ghi heer coninc seggende sijt ick sal altijt seggen daer geen coninck en is. daer en is gheen wet[7].

Eens op een tijt ghebuerdet dat die coninc om te iaghen met synen iagers ende honden by ghevalle leet[8] voerbi Marcolphus huys alsoe dat hi hem derwaerts keerde met sijnen paerde ende vraechde met gheneichden hoofde onder den dorpele[9] vander doren wie daer in ware. Daer op Marcolf den coninck antwoerde Daer is inne een gheheel man ende een half ende eens paerts hooft ende hoese meer op climmen hoese meer dalen. Doen sprac Salomon wat is dat ghi daer mede meynt. Doe antwoerde Marcolphus die geheel man ben ick die hier binnen sitte, die half man sijt ghi die op u paert sittet van buyten. ende die gheneychts hoofts hier inne sietste Ende tpaershooft is thooft van uwen paerde daer ghij op sittet. Doe vraechde Salomon voert. wie dat waren die opclimmers ende dye nederdaelders Daer op antwoerde Marcolphus hoe dattet waren sijn boonen die daer

1) Beter, veeleer
2) Deuren
3) Verheven
4) Heeft het... beloofd
5) Lastig vallen, verontrusten
6) Late hem
7) Waar geen wet is, is geen koning
8) Ging
9) Bovendorpel, dekbalk van het deurkozijn

stonden ende soden inden pot Doen vraechde Salomon. Waer is u vader u moeder u suster u broeder. Marcolf antwoerde. mijn vader is inden velde ende maect van eenre schaden twee. mijn moeder is gaen doen hoerre ghebueren[1)] tghene dat si haer niet meer doen en sal. Mijn broeder sittet buyten op strate ende doot al dat hi vint: mijn suster sittet inder slaepcameren, ende bescreyt tghene dat sy tiaer beloech[2)]. Salomon vraechde hoe dat te verstaen ware. Marcolf mijn vader is inden velde toe heynen[3)] met doornen een voetwech nu comen die luden dier ghewoen sijn te passeren. ende maken daer twe nyeuwe voetwegen voer die beyde gader scadelick sijn ende also maect hi van eenre scaden twe. Mijn moeder is gaen lueken die oghen harer gebueren[1]) dier[4)] leghet ende stervet. dwelcke sy haer nyet meer doen en sal Mijn broeder sit daer buyten ende luyset hem ende alle die ghene die hi vindt slaet hi doot. Ende mijn suster die minnede int voergaende iaer een ionghen ende onder spel dat si doen hantteerde[5)] van cusschen tasten daer sy doen om loech is sy gheworden groot met kinde[6)] dat sy nu beweent overmidts dat haer den tijt ghenaket van baren.

Salomon vraechde hoe coemt dy dese scalckheit[7)].

Marcolfus.

Bi tiden coninck Davids uwes vaders, was ic een iong van uwes vaders medecijn meister ende also si eens een ghier ghevanghen hadden om die te besighen in haerre medecinen ende dat si van dien hadden ghenomen die leden die sy behoefden. So nam Barsabea u moeder therte van dien ende leyde dat op een corste broots ende briet dat int vier ende gaft u doen teten ende mi die doen in dye coeken[8)] was werp si na thooft die corste die so

1) Haar buurvrouw
2) Waar zij verleden jaar om lachte
3) Afsluiten
4) Die daar
5) Bedreef, uitvoerde
6) Zwanger
7) Loosheid, listigheid
8) Keuken

metten ghiere doerdropen was ende die at ic ende van dien soe ick wane[1] is mi gecomen dese scalcheyt ghelijck alst u is vanden herte die wijsheit

Salomon seyde alsoe waerliken moet[2] di God helpen In Gabaa vertoochde hem mij God ende vervolde mij met wijsheden.

Marcolf.

Men heet dien wijs sijnde dye hem selven over[3] sot hout.

Salomon.

En hebstu niet gehoort wat rijcheden dat mi God voert gaf boven die wijsheit.

Marcolphus.

Ja ick hebt ghehoort ende ick bevroede wel dat so waer God wil daer reghentet.

Doen seide Salomon, mijn luden verwachten mijnre hier buten ick en mach[4] met u niet langer spreken mer segghet uwer moeder dat sy mij sende enen vollen pot melcs van harer bester coe die sy heeft ende datsi den pot vander selver coe decke ende brengt ghi mi dien.

Marcolf.

Ic salt doen.

Coninc Salomon ridende henen met sinen geselscape wart in Iherusalem ontfanghen als een rijckelijc moghende[5] coninc.

Als Marcolphus moeder die gheheten was Floscemia thuys quam seyde haer Marcolfus des conincx bevel. Doe ginc sy ende nam also enen pot melcx van harer coe ende maecte daer toe een schoen vlade[6], daer sy dien pot mede deckte ende seyndet so voert met haren sone den coninck Als Marcolphus over tvelt ginc gecreech hijt warm vander hetten der sonnen, ende versach[7] al daer leggen een droeghe cote[8] van eenre koe. Eensgancx[9] eer hij den pot wel neder ghesetten conste greep hy die vlade ende atse ende greep die cote ende decte daer mede den pot.

1) Meen
2) Moge
3) Voor, als
4) Kan
5) Machtig
6) Pannekoek
7) Bemerkte
8) Gewricht, wervel; men verwacht echter iets anders, nl. vlade; zie daarover bijlage II
9) Terstond

Doe hi voor den coninck quam ende den pot metter vladen alsoe presenteerde sprac die coninc Hoe is den pot aldus ghedect.

Marcolf antwoerde en hebt ghi mij heer niet bevolen datmen die melck vander selver coe decken soude.

Salomon.

Ic en bevals also niet te doen.

Marcolf.

Alsoe verstont ict.

Salomon.

Het hadde beter gedect gheweest met eenre vlade vander selver coe melck gemaect.

Marcolf.

Alsoe wast eerstwerven ghedaen. mer den hongher dede dat verstant[1] veranderen.

Salomon.

Hoe dat.

Marcolf.

Ic wist wel dat ghy mijn heer gheens broots gebrec en hadt ende also adt icket dies[2] gebrec hadde dye vlade metten melck gesmert ende voer die vlade heb ic den pot gedect met desen beene.

Salomon.

Nu laet ons dit laten varen. Ist dat ghi desen nacht niet so wel en waket als ic ghi en dorft[3] niet dencken dat ghi morgen u hooft behouden sult.

Salomon ende Marcolf saten beide ende na een cleyn wile begonste Marcolf te roncken[4].

Salomon seide. Marcolf ghi slaept.

Marcolf antwoerde. ick en doe heer. Ic peynse.

Salomon.

Wat peynsdi.

[Marcolf.]

Ic peynse dat inden staert van enen hase also veel leden oft iunctueren sijn alst sijn in een aere van koorne.

Salomon.

Ten si dat ghy dat waer doet[5] ghi sulter die doot om sculdich sijn.

Doe Salomon sweech begonst Marcolf weder te slapen.

Salomon sprac Slaepti Marcolf.

1) Inzicht, kijk op -, opvatting van den toestand
2) Die daaraan
3) Behoeft
4) Snorken
5) Waar maakt, bewijst

Marcolf antwoerde neen. Ic peynse.

Salomon.
Wat peijnsdi.

[Marcolf.]
Ic peijnse dat die aexter also veel witte pennen heeft als swarte.

Salomon.
Ten si dat ghi dat waer doet ghi sulter om sterven.
Als Salomon sweech begonst Marcolf weder te roncken ende te snorken.

Salomon.
Marcolf slaepti.

Marcolf.
Neen ick peynse.

Salomon.
Wat peynsdi.

Marcolf.
Ic peynse dat onder den hemel niet[1)] claerder en is dan den dach.

Salomon.
Is dan den dach claerder dan melck.

Marcolfus.
Jaet.

Salomon.
Dat staet u te proven.
Hier na begonst Marcolf weder te slapen.

Salomon.
Noch slaept ghi Marcolf.

Marcolf.
Ic en slaep niet meer[2)] ic peijnse.

Salomon.
Wat peynsdi.

Marcolf.
Ic peijnse hoe dat men den vrouwen niets sekerlics geloven[3)] en mach.

Salomon.
Dat suldi waer doen.
Ter stont als Salomon sweech: begonst hy weder te blasen ende te slapen.

Salomon.
ghi slaept weder.

1) Niets
2) Maar
3) Toevertrouwen

Marcolf.
Ic en slape niet mer ic peynse.

Salomon.
Wat peijnsdi.

Marcolf.
Ic peynse hoe dat die nature gaet voer leere.

Salomon.
Ten si dat ghi dat waer doet morgen suldi sterven.

Na desen als den nacht overleden[4)] was stelde hem Salomon in zijn ruste. Doe liet Marcolphus den coninc alsoe

4) Voorbij

ende liep haestelick tot sijnre suster waert geheten Fudasa ende gheliet hem[1] seer bedruct ende seide Coninck Salomon is mi te mael[2] teghen. ick en can sijn dreygen ende ongelijc[3] niet langer verdraghen. ick wil dit mes nemen ende bergent onder mine clederen ende dat sal ick hem heden al heymelijken in sijn herte steken ende doden hem also. Nu lieve suster ic bidde u dat ghi mi niet en beschuldicht mer dat ghijt heymelicken houdest noch en kundighes mijnen broedere Bufrido oec niet Fudasa antwoerde ic verlore mi liever mijn hooft lieve broeder eer icket openbaerde. Nae desen keerde Marcolphus al heymelicken weder tot sconincx hove waert. Als die sonne op geghaen was begonst des conincx hof vast te risen Ende die coninc stont op ende ginc sitten inden setel van synen palayse. Doen dede hij hem enen hase brenghen ende werden al daer by Marcolphum ghetelt in synen steert wesende also vele leden als inder airen Insghelijcx telde hi in die exter oeck al soe vele swarte vederen als witter Doen nam Marcolphus al heymelijken eenen pot met melcke ende sette dye in des conincx slaepcamere ende sloet die toe ende alle tlicht buyten. Doen riep hi den coninck daer inne, ende als die coninc tot hem in dye camere treden soude was hi bi nae ghevallen over den pot metten melck Doe was die coninck gram ende seyde ghi bose mensche wat wildi maken. Marcolphus antwoerde. Heer en wilt hier om niet gram wesen en hebt ghi niet gheseyt dat die melc claerrer is dan den dach hoe en hebt ghy dan vanden melcke nyet soe wel ghesyen als biden daghe. segt ende wijst gherechticheyt ende ghi sult vinden dat ick niet[4] mesdaen hebbe. Salomon seide God wilt u vergheven mijn cleder sijn bestort ende ick hadde den hals moeghen ghe-

1) Stelde zich aan, hield zich alsof
2) Heelemaal
3) Onrecht dat men iemand aandoet, verongelijking
4) Niets

broken hebben ende al by uwen toe doen, ende ghi en hebt niet misdaen. Marcolphus antwoerde op een ander pas[1] wacht u maer nu sittet neder ende doet my recht. vander claghen die ic u doen moet. Als die coninck te rechte[2] gheseten was seyde Marcolf. Here ic heb een suster die gehieten is Fudasa, dye haer tot hoerdomme ghegeven heeft: ende nu heeft sy boven dien een kint begort[3] ende onteert alle onse gheslacht ende nochtans wil sy mede gedeel hebben in onse vaderlijcke erve. Doe sprack Salomon doetse voer ons comen ende laet hooren wat sy segghen wille. Als Salomon Fudasa voor hem sach comen seide hi al lachende Dese mach seker wel Marcolphus suster wesen Dese Fudasa was cort ende grof ende tot dien was sy groot van kinde. aldus was sy dicker dan si lanck was. ende sy hadde dicke beenen ende ghinck over beyden siden manck Int aensicht ende metten ogen was sy Marcolf gelijc. Salomon die coninck seide tot Marcolf. Segt wat is tghene dat ghi u beclaecht van uwer suster Marcolphus antwoerde. Heer coninc ic beclaghe[4] mijn suster hoe dat si haer tot hoerdom ghegheven heeft ende dat si met kinde gaet[3]). ende alle onse geslachte onteert ende dat si nochtan niet tegenstaende dien paert[5] hebben wil in ons vaderlike erve waer omme heer coninck ick versuecke dat ghy haer in dien hebt dat sy in dien aflate. Als dit Fudasa hoorde wert sij over toernich ende riep Du bose lecker[6] waer omme en soude ic gheen deel hebben in ons vaderlijck goet. En is Flossemia niet onser beyder moeder geweest.

Marcolf.

ghi en sulter geen deel in hebben overmits dijnre misdaet.

Fudasa.

Daer omme en can ic mijn deel niet verboert[7]

1) Gelegenheid
2) Ter rechtspraak, tot vonnissen
3) (Is zij) zwanger
4) Beschuldig
5) Part, deel
6) Schelm
7) Verbeurd

hebben heb ic misdaen ic salt beteren. Ick swere u bi Gode ende bi sijnre cracht yst dat ghi mi niet met vreden en laet ic sal van u sulcke dinghen seggen dat u die coninck hanghen sal.

Marcolf.

Ghi vuyle stinckende hoere wat cont ghi seggen ick en heb nyemant misdaen.

Fudasa.

Ghij quade scalck[1] ghi hebt vele misdaen want ghy soudt gaerne den coninc doden ende oft mens[2] mi niet en ghelove men sueke het mes onder u clederen.

Doe dat mes vanden dienaren ghesocht wert ende niet ghevonden en wert seyde Marcolfus den coninc ende den omme standers. En hebbe ick niet waer geseit datmen den vrouwen niet gansselijck betrouwen en mach. Mettien[3] werden si allegader daer omme lachende. Doe seide Salomon hi Marcolf alle dijn dinc doet ghi met behendicheden. Marcolphus antwoerde. Here ten is ghene behendicheyt maer tghene dat ic mijne suster ghelovet[4] hadde te swigen heeft sy bedriechliken gheopenbaert ghelijck oft warachtich waer gheweest.

Salomon.

Ende waer omme hebstu geseit dat aert oft nature gaet voer leere.

Marcolf.

Vertoeft een weinich[5] eer ghi slapet salict u bewisen.

Als den dach gheleden was ende den tijt vanden avontmael quam So ghinck die coninck sitten ten state[6] Ende Marcolf settede hem bi dandere ende stac al heymelic drie muysen in sijne mouwe. want int sconincx hof was een catte alsoe vaste gewennet[7] dat si alle avonde als die coninck adt met haren voersten pooten een kaerse hielt al bernende[8] Doen si alle wel gheseten waren so liet Marcolf een vanden muysen wt zijn mouwen springen. Als die catte dit sach ende daer na woude loepen, heeft haer die coninc enen

1) Schelm
2) Als men mij dienaangaande *enz*.
3) Toen
4) Toevertrouwd
5) ‘Wacht even’, heb wat geduld
6) In staatsie
7) Afgericht
8) Brandende

weync gegeven also dat si al noch haer onthielt[1] sittende Insghelijcx dede sij vander tweeder muys Marcolf liet doe wtlopen die derde ende als die catte die sach en conste sy haer niet langher onthouden sy werp die kaerse daer henen ende spranc na die muys ende greepse Doe Marcolf dat sach seyde hi den coninck Here nu heb ic voer u gheproeft ende bewesen dat nature gaet boven leere. Doe seyde die coninck Salomon. men doe desen wt mijnen ogen, ende yst dat hi weder coemt soe hustert[2] mijn honden op [hem].

Marcolphus.

nu weet ick voerwaer ende mach seggen. so waer thof quaet is daer en is geen iustitie.

Als Marcolf aldus wt ghedreven was, seyde hij tot hem selven noch aldus en sal die wijse Salomon van Marcolf niet met vreden wesen. Des anderdaechs als hi op gestaen was dacht hi hoe hy in sconincx hove gheraken mochte so dat hi vanden honden niet verscoert[3] en worde Hy ghinc henen ende cocht enen levenden hase ende stac dien onder sijn clederen ende quam daer mede te hove. Als hem sconincx dieners saghen lieten sij die honden op hem lopen Doen werp hi terstont den hase van hem. mettien[4] gheraecte hy weder biden coninck Als hem die coninck sach vraechde hi hem wie hem daer inne gelaten hadde. Marcolf antwoerde: heer met groter scalcheyt[5] ben ick hier geraect.

Salomon.

Wacht u dat ghi heden uwen spekel[6] niet en werpet dan op daerde.

Want het pallays was ghespreiet met tabite[7]. ende die wanden waren met gordinen behangen. Marcolf wert hoestende ende met sijnre spraken die hij metten anderen hadde wert hem den mont vol spekele ende al daer hi int ghedranghe onder tdander volc stont sach hij al om ende en sach geen

1) Zich bedwong
2) Hitst
3) Verscheurd
4) Daardoor
5) Listigheid
6) Speeksel
7) Tapijten

plaetse om te spuwen ende alsoe versach[1] hy al daer onder den hoep enen ouden caluwen[2] man voor den coninck staen bloots hoots den welcken hi de spekele die hij in sinen mont vergadert hadde in sijn voerhooft werp. Die caluwe viel[3] seer bescaemt ende wischte ter stont sijn voerhooft ende viel den coninck ter stont te voeten ende claechdet hem.

Salomon.
waer om hebdi dese mans voerhooft vuyl gemaect.

Marcolf.
Ic en hebs niet vuyl ghemaect mer ick hebbet ghemist[4] want in drogher aerden behoortmen dat misse[5] te leggen, op datter tcoren te bat[6] wt groyen mach.

Salomon.
Wat gaet dat desen man aen.

Marcolfus.
En hebt ghi here my niet verboden te spuwen elders dan opter bloter aerden Ick sach tvoerhooft al bloot van hare ende also dochtet my mer aerde wesen ende also spuwede ic daer op Die coninc en sal hem hier om niet storen[7] want icket om des mans profijt wille ghedaen hebbe. worde sijn voerhoeft alsoe dicwil ghevettet[4]) dat haer soude weder comen.

Salomon.
God moet u scenden[8] want die caluwe sijn boven die andere te eren Die caluweheyt en is gheen scande, mer beginsel[9] van eerwaerdicheden

Marcolf.
Die caluweheit is eer eenen vlieghen nest. En sye ic niet heer coninc dat die vliegen sijn voerhooft meer volghen dan alle der andere.
Die caluwe seide hier op voer den coninc waer toe laetmen desen scalc comen voer den coninc, ons lasterende men werp hem daer buten.

Marcolf.
Ende het moet vrede werden overmits uwer duecht.
Hier binnen[10] quamen dair twee vrouwen ende brachten

1) Bemerkte, kreeg in 't oog
2) Kalen
3) Werd
4) Gemest
5) Mest
6) Des te beter
7) Boos worden
8) Beschamen
9) Begin
10) Intusschen, onderwijl

met hem[1)] een levende kint daer si voer den coninc om twiste hadden want deene seide dattet kint haer toe hoerde dander seide dattet haer toe hoorde. Deene van hem[1)] hadde haer kint al slapende versuymt[2)] ende versmoert[3)] so dat si daer om voerden coninc quamen. Salomon hiet sinen knechten een swaert nemen ende dat si tkint deylen, ende dat elc vanden vrouwen die helft nemen soude Dit horende die vrouwe die tlevende kint toe hoorde seide. Heer coninck here ick bidde u gheeft deser vrouwen dat kint: want sy isser die moeder of. Marcolf vrachde den coninc hoe hi die moeder vanden kinde kennede. Salomon antwoerde wt harer begeerten ende wt harer veranderinghe vanden aensichte ende biden overvloedigen tranen.

Marcolf.

Dat mocht u liegen[4)] ghi die so wijs sijt gelovet ghi dat weenen vanden vrouwen en kent ghi der vrouwen listicheit niet bat[5)]. Soe wanneer die vrouwe metter ogen screyet dan lacht sy metter herten Sy screyt metter eenre oghen ende lachet metter anderen. sy gheeft int aensichte te verstaen dat si niet en meynt, si spreket metten monde dat si metter herten niet en dencket Si gelooft[6)] dicwil dat si niet en dencket te doen, mer si keert[7)] haer aenschijn also menigherley als si menigherleye sinnen heeft Haer gedachten lopen[8)] die vrouwen hebben in ontallike consten[9)].

Salomon.

Also veel consten als si hebben also veel deghelicheden oft eerbaerheden[10)] hebben si daer weder tegen.

Marcolf.

Here en segt niet degelicheden maer segt archeden[11)] ende quaetheden.

Salomon.

Het was seker een hoere die alsulcken sone als ghy sijt ghedroech.

1) Haar (zich)
2) Doen bezwijken
3) Versmoord, verstikt
4) Daarin, zoudt gij u kunnen vergissen
5) Beter
6) Belooft
7) Verandert, wijzigt
8) Dwalen van 't een naar 't ander
9) Treken
10) Voortreffelijkheden
11) Boosaardigheden

Marcolf.
waer om segt ghi dat heere.

Salomon.
om deswil dat ghi dat vrouwengeslacht also lastert, want een vrouwe is [e]erbaer[1] begeerlic eerlic[2] ende lieflic.

Marcolf.
tot dien moget ghy oec wel vogen als dat si broesch[3] is ende geboechsaem[4].

Salomon.
Dat sy broe[s]ch is dat heeft si vander menschelijcker naturen ende dat si geboechsam is dat heeft si wt begeerlicheden, die vrouwe is doch van des mans ribbe ghemaect geweest ende is den man gegeven teenen goeden behulpe ende genuege. want een vrouwe is also veel te seggen als een weec aerde oft weec dinc.

Marcolfus.
Insgelijcx ist also veel gheseyt als een sachte dwalinge.

Salomon.
Daer liecht ghi aen quade scalc ghi moet wel arch wesen dat ghi aldus veel quaets vanden vrouwen segt want een ygelic van vrouwen gheboren wort. daer om die dat vrouwen geslacht onteert: die is seer te lasteren[5], want waer om wat batet rijcdomme wat conincrijcken wat gout wat silver wat costelike cleederen wat ghesteente wat costelijke maeltiden wat blijden tijt wat genuechten sonder vrouwen. Voerwaer die mach wel der werelt doot hieten dye vanden vrouwen verscheiden[6] is want die vrouwen moeten die kinderen draghen sy voedense op ende hebbense lief, sy omhel[s]tse ende verhopet altijt harer heil die vrouwe regeert dat huys, si is besorcht voer haer mans heyl. ende voor tghesinne[7]. een wijf is alle der dinghen begheren. Sy is der iongher sueticheit sy is der ouder solaes[8], een verblidinge der kinderen, een genoechte des daechs, solaes des

1) Eerlijk, fatsoenlijk - Waarschijnlijk te lezen: een eerbaer vrouwe is begeerlic *enz*.
2) Te eeren, actbaar
3) Zwak
4) Buigzaam
5) Laken, misprijzen
6) Gescheiden, afgezonderd
7) De gezamenlijke dienstboden
8) Troost

nachts, des arbeyts verlichtinge alle der druckeliker dingen vergetenisse. het wijf dient sonder bedroch. Sy sal mij wachten weder ick wt oft in gae.

Daer op antwoerde Marcolf. Die seyde waer die dat sprac wat int herte is dat gheeft den mont wt. Ghi hebt die vrouwen seere lief ende daer om prijst ghijse. Rijcdomme edelheit ende schoenheit overcomen[1] alle wel in u ende daer om bevallen u der vrouwen seden: mer ick segghe u dat al ist dat ghise nu seer prijst eer ghij slapen sult suldise mesprisen.

Salomon.

Daer moet ghi om lieghen want ick hebbe die vrouwen oyt mijn daghen[2] lief gehadt ende altijt lief hebben sal. Pijndt u[3] van mi ende wacht u dat ghi voer mijn ogen van vrouwen gheen arch[4] en segghet.

Mettien dat[5] Marcolf sconincx palayse wt ginck riep hi tot hem dye vrouwe die haer kint weder ghegeven was geweest biden coninck ende seide. weetti niet wat huden in sconincx hof gebuert is. Si antwoerde mijn kint heeft men my huden daer doen volgen ende hebben mer watter anders meer gedaen is en weet ick niet Doe seyde Marcolf. Die coninc heeft bevolen datmen u ende u ghesellinne mergen daer weder doe comen ende datmen u deen helft ende hoer dander helft van uwen kinde gheven sal Doe sprac dat wijf och wat quader coninck ende wat valscher sentencien[6] geeft hi. Marcolf seide noch veel lastiger[7] dingen sal ic u seggen die coninck ende sinen raet hebben geordineert dat een yegelick man nemen sal .vij. huisvrouwen overdenct watmen daer mede doen sal want als elc man seven wijfs heeft so en sal daer nemmermeer vrede in huys wesen. want deene sal hi lief hebben dander sal hi versmaden die ghene die hi liefste heeft die sal meest

1) Komen samen
2) Heel mijn leven
3) Haast u weg
4) Kwaad
5) Toen nu
6) Vonnis
7) Bedenkelijker, erger

by hem wesen ende dander nemmermeer oft selden. deene sal wel gecleet worden ende dander sal vergeten bliven Die liefste sel geringet wesen[1] ende gout ende silver hebben met bonten ende met siden gaen[2] si sal die slotele vanden huyse te bewaren hebben si sal vanden gesinne[3] gheeert ende vrouwe geheten worden. Alle dat die man heeft sal haer volghen[4]. wat sellen hier toe dander sesse segghen dan. Ende oft hier[5] alsoe twee lief heeft wat sullen dander vive doen. Ende oft hier iij. heeft, wat dander vier: ende ofte hier iiij. heeft wat sullen dander iij. doen. Die liefste sal hi cussen ende helsen[6] ende altijt bi hem hebben. Dander sullen mogen seggen dat si noch weduwen en sijn, noch ghehuwet[7] noch sonder man en sijn: hem[8] sal wel mogen verdrieten dat si niet maghet en sijn ghebleven: Daer sal ewelick ghekijf wesen ende haet regneren: Ende yst dat dat niet verhuedt en worde, deene sal der ander vergheven[9] Hier om want[10] ghi een vrouwe sijt ende der vrouwen aert bekent so pijndi henen[11] ende kundiget alle den vrouwen daer ghij moecht inder stadt, ende segget hem[8]) dat si dat den coninc noch sinen rade geenssins en gedogen. Marcolf ghinc weder hier na sconincx hove waert ende berch hem in eenen hoeck ende dyt wijf die dit geloefde vloech doer ghene stat ende sloeghe haer handen ende riep over al tghene dat si ghehoort hadde. Deene ghebuer[12] seydet voert der andere ende also werdt daer een grote vergaderinghe[13] der vrouwen bi na van alle die inder stadt waren. vergadert wesende ginghen sy sconincx hove bi na harer vij. dusent ende braken

1) Zal veel ringen dragen
2) Met bont en zijde gekleed gaan
3) De gezamenlijke dienstboden
4) Ten deel vallen
5) Ingeval hij er
6) Omhelzen
7) Hier is misschien iets uitgevallen, namelijk *noch onghehuwet*
8) Hun, haar
9) Vergiftigen
10) Omdat
11) Haast u voort
12) Buurvrouw
13) Samenrotting

die doeren op ende overginghen[1] den coninc ende sinen raet met quaden ghebare[2] onmateliken[3] ende riepen al om luyde. Die coninck als hi wat ghehoors hadde: vraechde hy wat dye reden was van dier vergaderingen Doe spracker ene die wat wiser ende gespraecsamer[4] scheen dan dander. Here coninc diemen gout silver gesteen[5] ende alle den rijcdomme vander werelt aenbrenget ghi doet alle dat u belieft ende nyemant en dar[6] daer teghens seggen ghij hebt u coninginne ende coninghinnen veel, ende noch al daer boven hout ghij u concubinen sonder ghetal so veel alst u past[7]. want ghi hebt al dat ghij wilt: dit en moghen[8] andere niet doen Salomon antwoerde. God heeft mi een ghesalft coninck gemaect in Israhel ende en mach ick daer om[9] alle minen wille niet volbrengen, dat wijf seyde doet uwen wille metten uwen ende en onderwint u niet van ons[10] wi sijn edel gheboren van Abrahams gheslacht ende houden Moyses wet. waerom wildi di[e] veranderen ghi die sculdich sijt recht te doenne[11] waer om doet ghij onrecht. Doe sprack Salomon met grammen moede wat onrecht doe ic ghy onscamel[12] wijf. Dwijf antwoerde alsoe grooten onrecht als dat meeste[13] doet ghij, want ghy wilt ordineren dat een ygelic man .vij. wijfs nemen soude sekerlic ten sal niet gheschien. Ten is noch hertoge noch grave noch prince die so rijck oft machtich sy dat hij eenre vrouwen alleen haren wil doen sal. wat soude hi doen oft hy dan .vij. wijfs hadde, het is boven der mannen vermoghen. het waer eer beter dat elc wijf .vij. mans hadde Doe seide Salomon al lachende. Ic en meyne niet der mans

1) Berispten, scholden... uit
2) Met vreeselijk getier
3) Onbetamelijk
4) Welsprekender
5) Edelgesteente
6) Durft
7) Belieft
8) Kunnen
9) Derhalve
10) Laat u niet in, bemoei u niet met ons
11) Recht te spreken
12) Onbeschaamd
13) Het grootst mogelijke onrecht

en hadden wel so veel gheweest als vrouwen[1]. doe riepen alle die vrouwen met eenre stemmen als verwoede rasende luyden seggende voerwaer ghi sijt een quaet[2] coninck ende uwe sentencien[3] sijn onrechtvaerdich. Nu sien wy wel dattet waer is dat wi van u ghehoort hebben ende dat ghi archeit van ons voer stelt[4]. ghy bespot ons dat wijt sien. Och here God hoe ter quader uren regneerde Saul over ons die eerste noch argher David ende dese Salomon dalre archste. Doe viel die coninc in toerne ende seide ten is gheen hooft arger dan vander slanghen. ende en is gheen toerne boven vrouwen toerne, beter waer te wonen bi draken ende leeuwen dan bi eenre quader vrouwen alle quaetheit is cleyn voerbi[5] eenre vrouwen quaetheyt alle sonden rijsen[6] op haer ende vallen haer toe ghelijc den ouden doet het sant synen voeten als hy den santberch op gaet Dat wijf die de overhant heeft is haren man altijt contrarie. Een quaet wijf maect[7] een cleynmoedich herte een droevich aensicht, ende is een plage des doots. dat wijf is dbeginsel[8] geweest vander sonden ende doer haer storven[9] wi alle. Dat wijf die overtredet[10] machmen bekennen int opperste van haren ogen ende aen haer winbrauwen, want haer oghen sijn sonder reverencie ende en derve[11] niemande verwonderen al[12] verget[13] sy siner.

Als die coninc aldus sprac soe stont Nathan die prophete op ende seyde: waer om bescaemt die coninck alle die vrouwen aldus van Iherusalem.

1) Salomon bedoelt: ik meen nog wel dat er nauwelijks zooveel mannen als vrouwen zijn; maar volgens dit wijf zijn beiden niet alleen even talrijk, maar sijn er zelfs zeven maal meer mannen als vrouwen
2) Slecht
3) Besluiten
4) Dat gij het slecht met ons voor hebt
5) Tegenover, vergeleken met
6) Vallen
7) Toont
8) Begin
9) Sterven
10) Overspel pleegt
11) Het behoeft
12) Als, indien
13) Vergeet

Salomon.

En hebt ghi niet gehoort wat scanden si mi aensegghen sonder mijn schout[1].

Nathan antwoerde die met sinen ondersaten in vreden leven wil, moet by tijden[2] blint doef ende stom wesen.

Salomon.

men sal den dwasen berechten[3] na[4] syne dwaesheyt.

Doe spranc Marcolf uter stede daer hij sat ende seyde den coninck ghi hebt wel minen wille gesproken, want ghisteren preest ghi die vrouwen utermaten seer ende nu laster[t][5] ghijse dat is dat ic sochte altijt doet ghi mi waer seggen.

Salomon.

Du arghe mensche: weetstu van desen beruerten.

Marcolf.

Neen ic here niet te min ghi en sult harer onghevallicheyt[6] niet gheloven wat ghij hoort.

Doe seide die coninck vertrect van hier ende wacht u dat ick dy tusschen dijne oghen niet meer en sye. Ter stont wort Marcolf gheworpen wt des conincx palayse Die biden coninck stonden seiden. Mijn here dye coninck spreke deser vrouwen toe dat hem ghelieve te horen[7] op dat sy ghaen moghen. Doen keerde hem den coninc ter vrouwen wert ende seyde Uwer lieflicheit ghelieve te weten dat ick voer u ontsculdich ben van desen desmen mi op legghet[8] Die quade lecker[9] Marcolf die ghi hier saecht heeftet wt hem versiert[10]. Een yghelick man hebbe sijn eyghen wijf ende hebbe die met trouwen ende eerbaerheiden[11] lief. Tghene dat ick vanden wive ghesproken hebbe en heb ick nyet gheseyt dan vanden quaden wive, wie soude vanden goeden wive quaet seggen, het goet wijf verblijt haren man met harer gracien. si is haren man een deel zijns levens in[12]

1) Schuld
2) Soms
3) Terechtwijzen
4) Volgens, in overeenstemming met
5) Misprijst, verguist
6) Kleingeestigheid
7) Dat haar genoegen doet te hooren
8) Ten laste legt
9) Booze schelm
10) Uit zijn duim gezogen
11) Eer en deugd
12) Op

aertrijc ende haere lere[1] wordet[2] zijn gebeente het is een gave Gods een gesinnich[3] wijf ende stille[4], tis een graci boven gracien een scamel[5] eerbaer[6] wijf. ghelijc die zonne op climmende int hoge[7] Gods so is dat wesen vander duechsamer vrouwen in haer huis. het is een licht des candelaers si is te geliken[8] den gulden pilaernen op sinen voeten staende een ewich fundament op enen vasten steen. die vrouwe dye de gheboden Gods int herte hevet heylich heer God van Israel hi moet u gebenedien ende vermenichfuldigen u saet van geslachten tot geslachten. doe seyden si alle amen ende oerlof biddende den coninck schieden sy van daer. Marcolf nam dit ongelijc dat hem die coninc dede seer qualic als dat hijs[9] niet meer sien en woude tusschen sijn oghen ende dachte wat hy doen mochte. Het gheviel dat des nachts daer na veel sneeus viel. Marcolf nam een sichte[10] in deen hant ende eenen beerclauwe in dander hant ende sijn schoen dede hi verkeert an dat voerste achterwaert ende begonste alsoe smerghens vroech ghelijc een beeste met vier voeten te gaen die strate wt. doe hi buyten der stadt quam vant hi eenen oven ende daer croop hi in. Als het op den dach quam so vinden des coninx knechten Marcolfs voetstappen ende seiden den coninc van wat wonderlicker beesten sijn voetstappen [si] gesien hadden. Die coninc ginc toe met coppelen van honden ende met iagers die beeste suken ende vervolgen na die voetstappen als si quamen vore den oven daer die voetstappen eynde namen stonden si of[11] vanden paerden ende begonsten in den oven te kiken. Marcolfus lach ende schuylde op sijn aensicht al ghebuyct[12] ende hadde sijn broeck

1) Onderwijs. voorbeeld
2) Geeft waarde aan -, doet hoogachten
3) Verstandig, welberaden, ‘bezonnen’
4) Zwijgend
5) Zedig
6) Fatsoenlijk, eerlijk
7) In den hemel
8) Vergelijken bij
9) Hij hem
10) Zeef
11) Stegen zij af
12) Marcolf lag verborgen, over zijn aangezicht gebogen

of ghestreken so datmen [sijn] aersgat scamelicheit[1] ende al sijn lelicheyt sien mochte Dit siende die coninc vraechde hi wat daer laghe Marcolf antwoerde heer ic bent Salomon seide hoe legt ghi aldus, Marcolf antwoerde ghi hebt geboden heere als dat ghy my niet meer syen en soudet tusschen minen oghen wildi mi dan nu niet sien tusschen mijnen oghen, soe moghet ghi my syen tusschen mijn aersbillen int midden van minen aersgate Dies wert die coninck seer ghestoert[2] ende hiet den knechten dat sij hem gripen souden ende hangen hem an enen boom Gegrepen sijnde seide hi den coninck. heer coninck here mijn, wilt mi doch soe veel verlenen als dat ick den boom selve kiesen mach daer ick an hanghen sal. Salomon die coninc antwoerde fiat, dats dat hijt hem toe gaf ende seide dat het hem alleleens[3] was aen wat houte hi ghehanghen worde Doe leidden des conincs dienaers Marcolphus buten der stat ende ghingen doer dat dal van Iosaphat doer alle die hoechte vanden berch van oliveten. van daer tot Ihericho ende niewers en consten si eenen boom ghevinden die Marcolf coes om aen te hanghen Van daer ghinghen sy over dye Iordane ende al Arabien doer, ende so voert al die wildernisse doer tot op die roode see, ende nemmermeer en vant Marcolphus boom die hij coes ende ontquam also des conincs Salomons handen ende daer na keerde hy weder thuys ende ruste in vreden ghelijc wy moeten[4] alle gader hier boven metten hemelschen vader.

AMEN.

Gheprent tAntwerpen. Binnen die camer poorte. Int huys van Delf. By mi Henrick Eckert van Homberch. Int iaer ons heren .M.CCCCC.i.

1) Schaamdeelen
2) Vertoornd
3) Onverschillig, al eender
4) Mogen

Bijlagen

I. Bibliographie

¶ Dat dialogus of twisprake tusschen den wisen || coninck Salomon / ende Marcolphus. [*Houtsnede: Marcolphus en sijn wijf voor Salomon*].

In 4°, 18 bladen, ongenummerd; Gothische letter; 29 regels op een volle bladzijde, met uitzondering van bl. 5*b*, 13*b*, 14*a*, 15*a* en *b*, 16*a* en *b*, 17*a*, die 30 regels hebben; sign. **aij - ciij**; zonder custoden.

Bl. 1*a*: titelblad; bl. 1*b*: dezelfde houtsnede als op 1*a*; bl. 2*a*: **¶ Hier begint dat dialogus dat is die twisprake tus || schen Salomon de*n* coni*n*ck va*n* iherusale*m* en*de* marcol || phus die welcke seere rude en*de* grof va*n* lichae*m* was || maer seer suptijl en*de* wijs van sinne en*de* vol van ver- || sta*n*de alsomen int veruolch va*n* desen horen sal.** Bl. 15*b*: **¶ Gheprent tantwer*re*pe. Binne*n* die camer poorte. || ¶nt huys van dels. By mi Henrick eckert van ho*m* || berch. Int iaer ons here*n*. M.CCCC.I.** Bl. 16*a* blank; bl. 16*b*: drukkersmerk van Hendrik Eckert (zie *Bibliotheca Belgica, Marques typographiques*, n°. 1).

De houtsnede op de beide zijden van bl. 1 is een verkleinde en eenigszins gewijzigde kopij[1)] van die in het Engelsche volksboek: *This is the dyalogus or communyng betw*[*y*]*xt the wyse king Salomon and Marcolphus*, door Geraard Leeu in 1492-1493 te Antwerpen uitgegeven (zie b.v. de facsimile-uitgave van E. GORDON DUFF, Londen, Lawrence & Bullen, 1892).

1) [Opgemerkt dient echter te worden, dat gelijksoortige afbeeldingen zich reeds bevinden in handschriften van den Latijnschen en den Duitschen tekst, zoodat de drukker Van Homberch niet de houtsnede van Leeu's uitgave behoeft te hebben gecopieerd. d.V.]

Slechts twee exemplaren zijn van dit volksboek bekend: het eene behoort toe aan Z.D.H. den Hertog van Arenberg te Brussel, het andere bevindt zich in de nalatenschap van Dr de Vreese.

Het eerste dezer exemplaren is, afgezien van enkele wormsteken, in voortreffelijken staat; het is geheel en zorgvuldig gerubriceerd: de opschriften op bl. 1*a* en 2*a* zijn rood onderstreept; evenzoo de signaturen op een paar na, en haast altijd de namen *Salomon* en *Marcolf*; het colophon is zwart onderstreept; alle hoofdletters zijn rood doorstreept, en aan 't begin van den tekst is de groote hoofdletter É, waarvoor de ruimte opengelaten was, zorgvuldig ingevuld.

Op de lotgevallen van het boekje werpt de volgende aanteekening, die op bl. 18*a* te lezen staat, een eigenaardig licht: **Dis buch hab Ich Erasmus Christian Cuschler Schauwenburgischen Pfendlins Leutenant In ein Geussen Leger vor Bommel gefunden unnd die weil Ich geschen. das solches In ein Closter zu Kuremonde gehorig. hab Ichs wol widerumb wollen zu Kuremonde schick In handen der Ehrwurdigen vnd Edlcn Frauwen Elizabet von Flodrop Abtissin des Gotshauss zu vnser lieben Frauwen Munster Binnent Kuremonde. Mit erbietung meines gantzwilligen diensts Daz Im Deltleger vor Bommel den zwolfsten tags Augustj** 1.5.7.4.

Erasmus Christian Cuschler

Het boekje werd in 1865 door den toenmaligen Hertog van Arenberg gekocht van C.P. SERRURE; het is gebonden, in half Marokko, door den bekenden Gentschen binder DUQUESNE.

Het tweede exemplaar is minder goed bewaard: het heeft vrijwat geleden van de vocht; de rechter bovenhoek van bl. 1 tot en met 6 is afgevreten, die van bl. 1 zelfs zoover dat van het woord *wisen* in den titel de *n* haast heelemaal mede verdwenen is. Het is niet gerubriceerd; alleen op blz. 15*b* zijn de hoofdletters rood doorstreept en is voor elke letter van het woord AMEN een rood rubriceeringsteeken geplaatst. De houtsnede op bl. 1*a* en het drukkersmerk op bl. 16*b* zijn met robrik gekleurd. Boven het drukkersmerk is van bl. 16 een strook weggesneden.

Het boekje, dat voorzien is van een eenvoudigen bordpapieren band, heeft voorheen toebehoord aan den welbekenden Gentschen

boekenliefhebber FR. VERGAUWEN: het werd op diens veiling door Dr de Vreese gekocht voor 10fr. (zie *Catalogue de la Bibliothèque de feu M. Fr. Vergauwen*, Bruxelles, Fr. J. Olivier, 1884, 1, n°. 1108).

Naar dit laatste exemplaar werd in 1861 de volgende herdruk uitgegeven in 38 exemplaren:

Maetschappy der Vlaemsche Bibliophilen.

3e Serie. Werken voor de Leden alleen bestemd.

N^{r}. IX.

DAT DYALOGUS of TWISPRAKE tusschen den wisen coninck SALOMON ende MARCOLPHUS. [*Vignet der Vlaamsche Bibliophilen*] Gent, Drukkerij van C. Annoot-Braeckman. 1861. XI (XII) + 58 (60) blzz. 4°, Hollandsch papier.

Deze herdruk is een uitgave, zooals men dat van de toenmalige Zuidnederlandsche Dilettant-philologen kan verwachten: de tekst heeft een aantal stilzwijgende veranderingen ondergaan. Niet alleen zijn de meeste drukfouten van 't origineel verbeterd; ook andere veranderingen zijn aangebracht.

Zoo is blz. 12 *die scorfte* in de plaats gekomen van *een scorfden aers*.

Weggelaten is:

Blz. 29 *onderspel dat si doen hantteerde van cusschen tasten*
Blz. 38 *Ghi vuyle stinckende hoere*
Blz. 52 *aersgat scamelicheit*
ibid. *midden van minen aersgate*.

De verandering en de uitlatingen zijn met opzet geschied, blijkbaar uit kwalijk begrepen preutschheid. De kopij voor dezen herdruk, met de drukproef, is nl. bewaard gebleven als hs. 919 der Universiteitsbibliotheek te Gent; en daarin zijn de opgegeven woorden doorgehaald en *een scorfden aers* vervangen door *die scorfte*. Zelfs *ende hadde syn broeck of ghestreken* is doorgehaald; maar op de proef is dat zinnetje weer ingevoegd.

II. Het ontstaan van het Nederlandsche volksboek en de ontwikkelingsgeschiedenis van zijn inhoud

Het Nederlandsche volksboek van Salomon ende Marcolphus, dat de Antwerpsche drukker Van Homberch in 1501 uitgaf, verscheen eenige jaren later dan een Engelsche uitgave, die Gerard Leeu in 1492 in dezelfde stad had laten verschijnen. Deze drukker Leeu had bovendien enkele jaren te voren ook een uitgave van den Latijnschen druk het licht laten zien. Er was dus op het eind der 15de eeuw een groote belangstelling voor dit volksboek. Dat was trouwens niet alleen in de Nederlanden het geval, want ook in Duitschland verschenen in dezen tijd verschillende uitgaven van het twistgesprek tusschen Salomo en Markolf[1]. Intusschen was daar niet alleen de Duitsche tekst herhaaldelijk gedrukt, maar er waren ook in het Latijn gestelde teksten verschenen, hetzij onder den titel *Dyalogus Salomonis et Marcolphi*, hetzij *Collationes* genoemd[2]. Wij spreken dan nog niet eens van de vertalingen van dit volksboek in andere talen.

In den loop der 15de eeuw had de drukpers de gelegenheid geschapen om zulke volksboekjes goedkoop onder het publiek te verspreiden; maar voordien werden ook de pennen der afschrijvers aan het werk gezet om dit onderhoudende verhaal te vermenigvuldigen. Er zijn dan ook een vrij groot aantal handschriften

1) Vgl. W. Benary, Salomon et Marcolphus (Heidelberg 1914) blz. XXV-XXVIII.
2) Vgl. Benary t.a.p. blz. XXIX-XXX.

van den *Dialogus* bekend, die W. Benary in de inleiding op de uitgave van den Latijnschen tekst vermeld en beschreven heeft[1]. Het is niet moeilijk aan de hand van het variantenapparaat, dat hij in zijn uitgave meedeelt, te bepalen naar welk origineel het Nederlandsche volksboek gemaakt werd. Dat dit een Latijnsche tekst was, blijkt reeds uit een vergissing van den vertaler. Hij schrijft (blz. 28): *ende daer om bevallen u der vrouwen seden*. Nu lezen wij in den Latijnschen tekst (Benary blz. 36): *et amores mulierum*; het blijkt dus dat uit een *amores* een *mores* ontstaan is en dit is dus een verwisseling, die alleen in een Latijnschen tekst mogelijk is. Wij kunnen verder ook de klasse der Latijnsche drukken bepalen, die den Nederlandschen vertaler tot bron gediend heeft; immers Benary geeft een reeks afwijkingen tusschen de drukken die *Dyalogus* en die welke *Collationes* heeten. Het blijkt nu dat in al deze gevallen het Nederlandsche volksboek met de laatstgenoemde overeenstemt. Eenige voorbeelden kunnen dit gemakkelijk aantoonen[2].

	Ned. Volksboek	**Collationes**	**Dyalogus**
7, 10	een versleten dwale wort weder stubbe ende wercke.	mappa digesta revertitur ad stuppam.	planta digesta revertitur ad scopam.
8, 24	sere schier verdrietes hem die metten wolve die ploech drijft.	tedium habet qui cura lupo arat.	cito retornat qui cum vulpe arat.
10, 4	eenen naecten aers can nyemant berooven.	nudum culum nemo spoliabit.	nudus canis non inueniet locum vbi mordeat.
13, 17	het gaen oec twe aderen ghelijc tot eenen aerse.	due vene equaliter trahunt ad vnum culum.	due torciones equaliter trahunt ad vnum culum.

1) Vgl. Benary t.a.p. blz. XIII-XXV.
2) Ik kies slechts enkele plaatsen uit de opgegeven voorbeelden

14, 11	den slappen scaper en sal die wolf gheen wolle cacken.	molli bergario lupus non caccat lanam.	molli bergario lupus caccat lanam.
15, 2	ende neffens minen tuyn soude wel dienen eenen groten hoop steens.	bene decet strues iuxta sepem meam.	bene decet strumus iuxta sepem meam.
15, 11	hoet meer vriest, hoet meer bedwinct.	cum plus gelat plus stringit.	cum plus stringit plust gelat.

Hetzelfde kan men ook opmerken betreffende eenige plaatsen, waar iets weggelaten is. Zoo staat de vraag 108 van Benary's uitgave niet in den Nederlandschen druk en evenmin in de Collationes, daarentegen wel in de andere Latijnsche drukken.

Vragen wij nu, hoe de Nederlandsche vertaler te werk gegaan is, dan kunnen wij vaststellen dat hij over het geheel zijn taak behoorlijk vervuld heeft. Toch kunnen wij hem op verschillende plaatsen op een zekere vluchtigheid betrappen en naar het eind toe worden de gevallen talrijker, waar hij zinnen van het origineel of verkort of zelfs geheel weggelaten heeft. Een enkele maal is daardoor de bedoeling van den tekst niet duidelijk meer. Op blz. 36 van Benary's uitgave begint Marcolphus zijn betoog tegen de vrouw, aan wie Salomo het kind toegewezen heeft: *Penitet regem tibi hodie reddidisse filium tuum viuum et non diuisisse*. Deze zin ontbreekt geheel in het Nederlandsche volksboek. Hetzelfde geldt van den zin op blz. 29 r. 17-18: *Nonne Marcol genuit me sicut et te*? Niet minder dan drie regels op blz. 33, 8-11 staan niet in ons volksboek, en wel de zin: *Putant namque esse aliquod vas tornatile plenum aliquo potu aut aliquem lapidem delinitum aliqua dulcedine, et ideo infestant nudam frontem eius*.

Erger zijn die gevallen, waar de vertaler den Latijnschen tekst niet juist weergegeven heeft, hetzij omdat zijn bron niet duidelijk was, hetzij doordat hij den tekst niet begrepen heeft. De voornaamste fouten zijn de volgende:

	Latijnsche tekst	Nederl. volksboek
1	2, 12 aspectum colubrinum	3, 5 het aensicht ghelijc (weggelaten is een slange).
2	6, 15 vacca lactiua est pauperi retinenda.	5, 26 die scamel ende arme mensche behoort des suvels gade te slaen ende dat te bewaren.
3	7, 14 ibi frangit glebas.	6, 20 daer breect hi dat stroe.
4	10, 3 qui vulturem scoriat, durum volucrem plumat.	7, 22 den ghier vilt starcke vogelen ende haer vel bloot hy van haren plumen.
5	13, 16 fumus et ratta.	10, 10 den roock de catte.
6	15, 5 nec verum labia eius personabunt.	11, 12 (weggelaten).
7	21, 15 cum ursis domini nostri.	16, 1 by ons heren doeren.
8	24, 9 cum esses infantulus medici patris tui quadam die...	17, 24 was ic een iong van uwes vaders medecijn meister ende also si... (nom.pl. gehouden voor een gen.sg.!)
9	24, 14 crustam adipe uulturis perfusam	18, 1 die corste die so metten ghiere doerdropen was.
10	26, 14 penso tot iuncturas esse in leporis cauda quot in spina.	19, 26 ic peynse dat inden staert van enen hase also veel leden oft iunctueren sijn alst sijn in een aere van koorne.
11	36, 1 feminas seruet deus, sicut uolo, ut seruetur introitus et exitus meus.	28, 2 het wijf dient sonder bedroch. Sy sal mij wachten weder ick wt oft in gae.
12	37, 16 neque uidue neque maritate, nec cum marito nec sine marito sumus.	29, 12 dat si noch weduwen en sijn, noch ghehuwet, noch sonder man en sijn.
14	40, 4 derides nos coram omni plebe.	31, 6 ghy bespot ons dat wijt sien.
13	42, 19 lucerna splendens super candelabrum sanctum et species faciei super etatem stabilem.	33, 5 het is een licht des candelaers.

De nauwe samenhang tusschen den Nederlandschen en den Engelschen druk blijkt reeds hieruit, dat van de hier vermelde veertien onjuiste vertalingen er zes ook in het Engelsche volksboek voorkomen (nl. de nummers 2, 3, 4, 8, 11 en 13). Daartegenover staan dus andere gevallen, waarin de Engelsche tekst juist is; deze zijn van gewicht voor de vraag, of de Nederlandsche druk naar het Engelsch bewerkt kan zijn, of veeleer het omgekeerde het geval was. Wanneer men de beide teksten met elkander vergelijkt, dan ziet men allereerst de groote overeenstemming tusschen beide. Daaraan kunnen een aantal plaatsen, waarin hetzij de eene, hetzij de andere tekst fouten, weglatingen of toevoegingen vertoont, niets veranderen. Beide volksboeken geven een volkomen identieke vertaling van het Latijnsche vers (op blz. 3 dezer uitgave), beide voegen aan het eind denzelfden zin toe: *ghelijc wij moeten alle gader hier boven metten hemelschen vader. AMEN*, vgl. *And so mote we alle do aboven wyth the fadre of heven. AMEN*. Kenmerkend is ook de wijze waarop de etymologische woordspeling in den Latijnschen tekst: *nam m u l i e r potest dici quasi m o l l i s r e s* weergegeven wordt; in het Nederlandsch volksboek staat: *want een vrouwe is also veel te seggen als een weec aerde oft weec dinc*, in het Engelsch: *for woman is as moche to saye as a weyke erthe or a weyke thynge*. Zulke plaatsen bewijzen duidelijk dat de beide teksten niet onafhankelijk van elkaar op eenzelfde Latijnsche bron kunnen teruggaan, maar dat zij elkaar rechtstreeks beïnvloed hebben. Niets is trouwens waarschijnlijker, daar het hier twee uitgaven betreft, die kort na elkaar in dezelfde stad Antwerpen verschenen zijn.

De beoordeeling der onderlinge verhouding wordt daardoor bemoeilijkt, dat de uitgaven die wij kennen niet de origineele vertalingen behoeven te zijn geweest; deze volksboekjes werden herhaaldelijk nagedrukt en dit geschiedde niet met buitengewoon veel zorg. Het is ook de uitgave van Van Homberch aan te zien, dat zij een slordige nadruk is. Dat bewijst reeds het hierboven ge-

noemde voorbeeld nr 1: achter het woord *ghelijc* is weggelaten ‘een slange’, dat het *aspectum colubrinum* van den Latijnschen tekst had moeten weergeven. Opmerkelijk genoeg heeft het Engelsche volksboek: *berdyd lyke a g o e t*; men krijgt den indruk, dat de schrijver op goed geluk af de defecte plaats van den Nederlandschen tekst aangevuld heeft. In Van Homberch's druk staat verder *ende haere lere wordet zijn gebeente* (blz. 33, 1); klaarblijkelijk een onjuiste nadruk van een oorspronkelijk *vordert*, vgl. den Engelschen tekst: *and hyr lernyng advauntagyth or forthryth hys body*.

Wij zouden dus de eerste uitgaven der volksboeken moeten kennen om de verhouding juist te kunnen beoordeelen. De grote gunst waarin de Salomon ende Marcolphus bij het Duitsche publiek stond, maakt het waarschijnlijk, dat het ook hier te lande spoedig zal zijn vertaald en uitgegeven. Een Engelsche editie van een Antwerpsch drukker ligt echter niet zoo voor de hand; zij vindt haar verklaring in het initiatief van Gerard Leeu, die verschillende Engelsche boeken uitgegeven heeft en daarvoor zelfs een apart lettertype had laten snijden. Daar hij deze Engelsche uitgaven gewoonlijk naar de edities van Caxton nadrukte en dit ten aanzien van *The Dialogue of Salomon and Marcolphus* juist niet het geval was[1)], versterkt mij dit in het vermoeden, dat hij in het succes van het Nederlandsche volksboek aanleiding gevonden heeft, om daar ook een Engelsche uitgave van te maken. In 1486 was bovendien een druk van het Latijnsche volksboek te Antwerpen verschenen, naar alle waarschijnlijkheid ook bij denzelfden G. Leeu[2)].

Mag men daaruit afleiden dat hij aan een Engelschman, die in Antwerpen woonde en het Nederlandsch verstond, opgedragen heeft den Nederlandschen tekst te vertalen of heeft hij hem als

1) Zie hiervoor de uitgave van E. Gordon Duff (Londen 1982) blz. XXIII.
2) Vgl. J. Kemble, The Dialogue of Salomon and Saturnus (Londen 1848) blz. 32.

grondtekst het Latijnsche volksboek gegeven? Het antwoord blijft onzeker; ik krijg den indruk, dat hij althans een beteren Nederlandschen tekst moet hebben gekend dan die ons bewaard gebleven is. Daarop wijzen de niet zeldzame gevallen, waarin de editie van 1501 slechter is dan de Engelsche uitgave van Gerard Leeu, die trouwens ook ongeveer acht jaar eerder verschenen was. Nu is het opmerkelijk, dat de tekst van Van Homberch niet rechtstreeks een nadruk kan zijn van een ouder Nederlandsch volksboek (dat dan op zijn beurt de grondslag voor de Engelsche vertaling had kunnen zijn), daar wij in ons volksboek een fout aantreffen, die alleen door een verlezing van een Latijnsch origineel te verklaren is. In het tooneeltje van den wedstrijd in het waken beweert Markolf, dat hij erover nadenkt *tot iuncturas esse in leporis cauda quot in spina*. Dit, natuurlijk onjuiste, maar blijkbaar verbreide volksgeloof, wordt in het Engelsch juist weergegeven: *I thinke that there are as many joyntys in the tayle of an hare as in hire chyne*. Maar het Nederlandsch heeft iets anders, dat bovendien volkomen onbegrijpelijk is: *Ic peynse dat inden staert van enen hase also veel leden oft iunctueren sijn alst sijn in een aere van koorne*. Wie dit schreef, had een Latijnschen tekst voor zich, daar hier alleen de verwisseling van de woorden S p i n a en s p i c a begrijpelijk is. Van Homberch's uitgave gaat dus terug op een vertaling die rechtstreeks uit het Latijn gemaakt is, maar zij is toch een andere, dan die aan het Engelsche. volksboek tot voorbeeld gestrekt heeft.

Men heeft dus herhaaldelijk den Salomon en Marcolphus vertaald of bewerkt en de verschillende teksten konden telkens op elkander invloed uitoefenen. Wij zien zelfs in de Latijnsche teksten voorbeelden van een beïnvloeding door Duitsche edities. Ik kan mij niet anders de zonderlinge variant in de redacties Q β δ verklaren, waar wij lezen in plaats van *petra quod audit, illi respondet echo* de onbegrijpelijke bewering *petra quod audit, cui respondet quercus* (vgl. Nederl. *Wat den steen hoort daer sal den*

eyck op antwoerden; Engelsch *What the stone heryth, that shall the oke answere*). In den loop der Latijnsche teksttraditie is dit een onverklaarbare verandering, maar in een Duitschen tekst kon een woord als *echo* gemakkelijk als *eiche* verlezen worden. Daaruit zou dus volgen, dat de groep Q β δ een Latijnsche redactie vertegenwoordigt, die zelf weer naar een Duitsch origineel vertaald werd of althans daarvan invloed ondervonden heeft. Het blijkt dus dat de teksten in het Latijn en in de landstaal op elkander konden inwerken; daardoor is de tekstgeschiedenis natuurlijk ook zeer ingewikkeld.

Het Nederlandsche volksboek staat aan het eind van een lange en in vele opzichten nog niet geheel duidelijke letterkundige overlevering. Het is vertaald uit een volksboek in het Latijn, dat zelf weer de opvolger was van handschriften die hetzelfde verhaal bevatten. Het oudst bekende dezer handschriften is een Berlijnsche codex (lat. qu. 361), die in 1424 geschreven is. Het spreekt vanzelf, dat het boek van Salomo en Markolf zelf aanmerkelijk ouder zal zijn geweest.

Hebben de beide deelen, waaruit het volksboek bestaat - het gesprek tusschen Salomo en Markolf eenerzijds en de reeks van daaropvolgende grappige anecdoten anderzijds - oorspronkelijk wel altijd bijeen behoord? Emmanuel Cosquin heeft dit in een beroemd geworden opstel in twijfel getrokken[1)]; hij voert daarvoor als argument aan, dat er tusschen beide stukken op enkele punten een tegenspraak bestaat. Zoo wordt in het eerste deel het beroemde oordeel van Salomo voorgesteld, alsof het reeds lang geleden heeft plaats gehad, terwijl het in het vervolgstuk in het bijzijn van Markolf nog eens uitgesproken wordt. De looze schelm dient zich in het begin aan als een vreemdeling uit het Oosten, maar later vertelt hij dat hij aan het hof van koning David op-

1) Le Conte du Chat et de la Chandelle, in de Études folkloriques (Parijs 1922) blz. 401-495 (= Romania 40).

gegroeid was. In den dialoog heeft Markolf een vrouw, die overigens daarbij geen enkele rol speelt; in het slotstuk ontbreekt zij geheel. Nu mag men zeker niet verwachten, dat in een grappenverzameling als dit volksboek de samensteller het met dergelijke oneffenheden zoo nauw zou hebben genomen; ook in het tweede stuk ontbreekt het niet aan wonderlijke ongerijmdheden; eerst vraagt Salomo waar Markolfs vader is, wat dan den snaak de gelegenheid geeft tot een van zijn raadselachtige antwoorden. Maar iets verder is er sprake van de vaderlijke erfenis die Markolf met zijn zuster deelen moet[1)].

Grooter gewicht zou men kunnen hechten aan het feit, dat in het handschrift 5015 te München alleen de ‘conflictus verborum’ opgenomen is; maar wij weten ook te wel, hoe willekeurig afschrijvers met hun teksten omsprongen, om niet te vermoeden, dat hier eerder sprake zal zijn van het weglaten der anecdotenreeks. Intusschen, het onderscheid in karakter tusschen beide stukken is zoo groot, dat dit reeds aanwijzing genoeg schijnt te zijn om aan de oorspronkelijke eenheid van dit volksboek te twijfelen; het eerste stuk is niet anders dan een gesprek tusschen de beide hoofdpersonen van het verhaal, dat bestaat uit een reeks van spreuken, die afwisselend door Salomo en door Markolf gesproken worden. Het tweede gedeelte kenmerkt zich echter door een zekere handeling; het is een aaneenrijging van vertelsels, waarin de ruwe maar looze Markolf zich telkens den meerdere toont van den wijzen Salomo.

De verhaaltjes, die hier voorkomen, zijn - zooals wij straks nog zullen opmerken - in de volksoverlevering van Europa en Azië overbekend en dan gewoonlijk niet met de Bijbelsche figuur van Salomo verbonden. De ‘Dialogus’ echter, waarnaar het geheele volksboek zijn naam gekregen (of wellicht juister behouden) heeft, legt in Salomo's mond een aantal spreuken, die in het Oude

1) Vgl. Benary's uitgave van den Latijnschen tekst blz. VIII.

Testament van hem overgeleverd zijn[1]. Men moet dus wel aannemen dat deze samenspraak van den aanvang af met den wijzen koning van den Bijbel verbonden is geweest.

Vervolgt men de beide deelen door de literatuur der vroegere Middeleeuwen, dan blijkt het ook dat zij van verschillenden oorsprong zijn. In de eerste helft van de 13de eeuw zegt de Zwabische dichter Frîdank in zijn didaktisch gedicht *Bescheidenheit*

> Sâlmon wîsheit lêrte,
> Marolt daz verkêrte;
> den site hânt hiute
> leider gnuge liute.

Dat is een toespeling op het eerste gedeelte van het volksboek, waarin immers ook de wijze woorden van Salomo door den vlegelachtigen boer 'verdraaid' worden; men mag dus vermoeden dat een dialoog van het type, zooals dat in het latere volksboek voorkomt, in den tijd van Frîdank reeds bestond en bovendien gemeengoed van het volk geworden was.

Een halve eeuw vroeger vinden wij een toespeling bij Willem van Tyrus, die een *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, een geschiedenis dus der Kruistochten, geschreven heeft. Hierin vertelt hij van een zekeren Marcolphus, die naar de volksverhalen over hem in omloop, met Salomo een wedstrijd in vernuft gehouden had; van hem immers wordt verteld *quod Salomonis solveret aenigmata, aequipollentur ei iterum solvenda proponens*. Raadsels zijn het nu wel niet, die Salomo in het volksboek opgeeft; wij zouden dus kunnen denken, dat hier aan de figuren van Salomo en Markolf een ander tweegesprek toegeschreven was, wanneer wij niet liever willen aannemen, dat met het woord *aenigmata* ook de soms vrij raadselachtige spreuken, die het volksboek bevat, zouden kunnen worden aangeduid.

Moeilijker te beoordeelen is een opmerking die de bekende

1) Zie de opgaven die Benary op blz. X aant. 3 geeft.

monnik van St Gallen, Notker Labeo (952-1022) in zijn commentaar op de psalmen gemaakt heeft. Als in psalm 118 de woorden *narraverunt mihi iniqui fabulationes* door hem besproken worden, noemt hij als voorbeelden behalve de Mischna der Joden en de ijdele vertellingen der ketters ook profane verhaaltjes en vervolgt dan: *vuaz ist ioh anderes daz man Marcholfum saget sih ellenon uuider prouerbiis Salomonis? An diên allen sint uuort scôniû, âne uuârheit*. Het is duidelijk dat de monnik hier op het oog heeft een woordenwisseling, waarin de tegenpartij van Salomo zich beijvert de spreuken van Salomo op een of andere wijze te weerleggen. Wanneer Schaumberg uit de opmerking van Notker, dat dit *scôniû uuort* waren, de gevolgtrekking maakt, dat hij dus niet de 'schmutzigen dialoge' van het volksboek bedoeld kan hebben[1)], dan legt hij in diens woorden meer dan er in behoeft gelegen te hebben. Notker kan immers daarbij vooral gedacht hebben aan de deuterosis der Joden en de *vana loquacitas* der ketters, of wel hij kan het woord *scôniû* ook in ironischen zin bedoeld hebben, als mooiklinkende, onderhoudende verhalen, die echter innerlijke waarheid ontberen. Het is echter niet onmogelijk, dat deze plaats anders verstaan moet worden; Notker kan dezen dialogus daarom in dit verband genoemd hebben, omdat deze inderdaad op één lijn met de door hem gewraakte kettersche verhalen stond; wij zullen straks daar nog op terugkomen.

Er waren in de Middeleeuwen wel meer voorbeelden van dergelijke samenspraken tusschen Salomo en Markolf. Omstreeks 1200 ontstond een Fransch gedicht, waarvan elke strofe een spreuk van Salomo bevat en een andere van Marcon, die naar den inhoud niets met die van den wijzen koning te maken heeft, maar alleen schampere opmerkingen over lichtekooien bevat[2)].

1) Vgl. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur II (1876) blz. 33.
2) Vgl. Cosquin, t.a.p. blz. 405 en Kemble t.a.p. blz. 76-81.

Weer van geheel anderen aard is een gedicht dat omstreeks 1220 geschreven zou zijn door den graaf van Bretagne Pierre Mauclerc: de spreuken die door beide antogonisten gesproken worden, getuigen van een scherpe waarneming van het leven; zij zijn niet aan den Bijbel ontleend en vertoonen ook niet het cynische karakter van de antwoorden die Markolf in het volksboek geeft.

Zoo blijkt het dat in de vroege Middeleeuwen Salomo en Markolf typische figuren waren in een samenspraak, waarin zaken van min of meer ernstigen aard, graag in den vorm van een spreuk gevat, behandeld werden. Van paus Gelasius (492-496) wordt bericht, dat hij op het Roomsche concilie van 496 onder verschillende andere apocriefe geschriften ook de *Contradictio Salomonis* verboden heeft; weliswaar wordt hier niet de naam van Marcolphus genoemd, maar dit leeren wij er althans uit, dat er in de 5de eeuw reeds samenspraken bestonden, waarvan de inhoud als strijdig met de kerkleer veroordeeld werd. Er bestaat alle reden om met Wesselofskij aan te nemen[1)], dat dit in verband gebracht moet worden met de verordening die deze paus in dienzelfden tijd tegen de dwaalleer der Manichaeërs uitvaardigde.

Het is trouwens duidelijk dat een dergelijk verbod niet gericht kan zijn geweest tegen een volksboek in den trant van den Dialogus; hier is eerder sprake van een geschrift, waarin ernstige zaken van geloof of zedeleer behandeld werden. Ook dit was een in de Middeleeuwen geliefde methode; vijf eeuwen later ontstond een Oudengelsch gedicht *Salomo and Saturn*[2)], welks inhoud eveneens een samenspraak over ernstige onderwerpen is. Het bestaat uit twee deelen: het eerste geeft een uitvoerige uiteen-

1) Vgl. Slawjanskija skazanija o Solomon i Kitovras (St. Petersburg 1872) blz. 156.
2) Met een uitvoerige inleiding door Kemble uitgegeven in het hiervoren genoemde boek.

zetting over den Pater Noster, waarbij de kracht en de beteekenis van elke letter van dit woord aangetoond worden, het tweede gaat over allerlei theologische en zedelijke onderwerpen. Ook een werk als dit kon licht met de officieele kerkleer in conflict komen en dus een verbod als dat van paus Gelasius noodzakelijk maken. Het gebruik dat men van dezen dialoogvorm maakte om godsdienstige of ethische onderwerpen te behandelen, was blijkbaar onuitroeibaar. Salomo vertegenwoordigde daarbij de leer die de schrijver wilde verdedigen; tegenover hem stond een figuur die afwijkende meeningen voorstond en dus overtuigd moest worden. In het Oudengelsche gedicht is dit de heidensche god Saturnus, die natuurlijk gekozen werd als de vertegenwoordiger van de dwaalleer, wier onjuistheid moest aangetoond worden. Dit versterkt mij ook in de meening dat de verklaring van den naam Marcolphus als een verbastering van Marcolis, den Hebreeuwschen vorm van Mercurius juist zal zijn[1)]. De Engelsche tekst geeft trouwens nog een aanwijzing dat de schrijver zelf een dialoog van Salomo en Markolf gekend moet hebben, want hij noemt Saturnus in vs 354 *Caldea eorl* en wanneer deze er zich op beroemt als een tweede Widsith vele landen bereisd te hebben[2)], dan noemt hij tusschen de schathuizen der Meden en het rijk van Saul ook *Marculfes eard* (vs. 380), het land van Markolf.

Wij moeten dus den oorsprong van den dialoog in het Oosten zoeken, dat trouwens steeds een groote voorliefde voor wedstrijden in wijsheid gehad heeft, hetzij deze in den vorm van spreuken of in dien van raadsels werden voorgedragen; in de Joodsche literatuur wordt dit ook van Salomo verteld, men denke slechts aan zijn wedkampen met de koningin van Saba[3)].

1) Vgl. Schaumberg, t.a.p. blz. 52-60.
2) Verband met gelijksoortige motieven in de Oudgermaansche literatuur waarop Kemble sterk den nadruk legt, is niet aan te nemen.
3) Vgl Ben Gorion, Der Born Judas (Berlijn 1934) blz. 42-46.

Het type van den Salomo-dialoog heeft in het Westen een zeer groot succes gehad. Het verbod van paus Gelasius heeft wel tot gevolg gehad, dat het in de kringen der orthodoxe geestelijkheid zijn aantrekkingskracht verloor, maar het bleef te weelderiger bloeien in de secten die op een of andere wijze de dualistische leer van het Manichaeisme aanhingen. En wat nog belangrijker was, de Salomo-dialoog bleef onder het leekenpubliek gretig aftrek vinden. Het spreekt wel vanzelf, dat de vaganten, goliarden en andere groepen van verloopen intellectueelen aan den zelfkant der samenleving, die soms met cynischen spot de wijsheid en de waarheid der officieele kerk parodieerden, daartoe het vraaggesprek van Salomo gaarne bleven gebruiken. Dat verklaart dat in de 12de eeuw op verschillende plaatsen spotzieke geesten Salomo in een belachelijk licht gesteld hebben door hem zijn wijsheid te laten verspillen aan een oneerbiedigen tegenstander, die zijn plechtige spreuken met triviale opmerkingen beantwoordde. Wij zagen reeds, dat er een Oudfransch gedicht bewaard is gebleven, waarin de Gallische zin voor het scabreuse zich botvierde. De Latijnsche dialoog tusschen Salomo en Markolf heeft een geheel ander karakter; hier spreekt meer de nuchtere en ruige geest van den boer. De kennelijke voorliefde voor skatologische grappen, die wij uit onze eigen Middeleeuwsche letterkunde en de latere kluchten zoo goed kennen, zou een aanwijzing voor den Germaanschen oorsprong van dezen dialoog kunnen zijn.

Het tweede gedeelte van het volksboek heeft een geheel anderen inhoud. Dit bestaat uit een reeks van verhaaltjes, die voor het grootste gedeelte in de volksliteratuur zoowel van Europa als Azië overbekend zijn en die hier tot een min of meer samenhangend geheel verbonden werden, voornamelijk door in deze alle Salomo en Markolf tot de handelende figuren te maken. De anecdotenverzameling is dus althans in dezen vorm stellig later ontstaan dan de eigenlijke dialoog, daar hier de namen der twee

sprekers van oudsher vaststonden, terwijl zij in de verhaaltjes volkomen willekeurig toegevoegd zijn. Ik acht het daarom ook niet waarschijnlijk dat het volksboek, zooals Cosquin zich dat voorstelde, door de aaneenvoeging van twee afzonderlijk zelfstandige deelen ontstaan zou zijn; eerder heeft de ontwikkeling aldus plaats gehad, dat men den dialoog levendiger trachtte te maken door aan de vrij eentonige spreukenreeks anecdoten toe te voegen, waarin de wijsheid van Salomo het schromelijk aflegde tegen het platte 'gezonde verstand' van een dorper. Daarmee behoeft niet in strijd te zijn, dat de oudste Salomo-apocriefen naast een vraaggesprek ook een epischen inhoud gehad hebben, zooals Wesselofskij dat heeft trachten aan te toonen, want deze apocriefen hebben niet meer dan het kader geleverd, waarin een nieuwe nu zuiver populaire inhoud geplaatst kon worden.

Die anecdoten kunnen dus van zeer verschillende herkomst zijn. Cosquin heeft er op gewezen, dat in de grap van den toegedekten melkpot een woordspeling voorkomt die alleen in het Duitsch mogelijk is; hier immers beteekent *Fladen* zoowel 'pannekoek' als 'koeiendrek'[1]. De opmerking van Benary dat de tweede beteekenis van het woord *Fladen* ad hoc daaruit kan zijn afgeleid[2], snijdt geen hout, daar de grap eerst haar pointe krijgt juist door deze woordspeling. Dat kan men reeds daaraan zien, dat het verhaaltje zoowel in den Latijnschen als in den Nederlandschen tekst weinig geestig is, maar eerst in het Duitsche volksboek een treffend voorbeeld van volkshumor is.

Wanneer echter deze grap haar Duitschen oorsprong nog duidelijk verraadt, bewijst dat nog niet, dat daarom het tweede deel eveneens in Duitschland zou zijn ontstaan. Wij kunnen immers daartegenover wijzen op woordspelingen die alleen in een Latijnschen tekst mogelijk zijn; daartoe behoort in de eerste plaats de

1) Vgl. Cosquin t.a.p. blz. 418.
2) Vgl. Benary t.a.p. blz. IX.

slotepisode, waar Markolf de woorden *in mediis oculis* uitlegt als *in medio culo*. Dat is de grol van een verloopen student, die zijn Latijn misbruikte om er een onsmakelijke aardigheid uit te halen.

Wij mogen verwachten, dat de motieven die in het tweede deel voorkomen een vingerwijzing kunnen geven voor de vraag waar het Salomon-verhaal zich tot zijn tegenwoordigen vorm ontwikkeld kan hebben. Daar zij ook als stoffen der volksliteratuur onze belangstelling verdienen, zullen wij ze achtereenvolgens kort bespreken.

1. Anderhalve man en een paardekop (blz. 16). Dit motief komt buiten het Salomo-verhaal nauwelijks voor. Gelijksoortige raadselachtige wendingen vindt men in enkele bepalingen der Duitsche volksrechten. Zoo staat in het rechtsboek van Glensheim uit 1455, dat de zendgraaf moet komen met derdehalven man en derdehalf paard; daarmede is bedoeld twee mannen en een knaap, twee paarden en een muilezel[1)].

2. De vragen naar vader, moeder, broeder en zuster (blz. 17). Deze komen ook in een paar zeer verbreide sprookjes voor, nl. Het slimme boerenmeisje (Aarne-Thompson type 875) en De slimme knaap (type 921). De antwoorden, die overeenkomen met die van het volksboek van Salomo, vinden wij hoofdzakelijk in Romaansche en Germaansche varianten. Wij mogen wel aannemen, dat zij in deze sprookjes uit de sage van Salomo en Markolf binnengedrongen zijn[2)]. Hieruit valt af te leiden, dat dit in Frankrijk of in Duitschland geschied moet zijn. De vraag betreffende den broer is het van ouds bekende raadsel van het luizenvangen, dat de oudheid reeds met den persoon van Homerus verbonden had[3)]. De vragen betreffende vader en moeder

1) Vgl. J. Grimm, Deutsche Rechtsalterthümer (Leipzig 1899) I, 360.
2) Zie de uitvoerige bespreking van dit motief in mijn boek Die Märchen von klugen Rätsellösern (FF Communications Nr 73, Helsinki 1928) blz. 111-144.
3) Vgl. mijn opmerkingen t.a.p. blz. 132-133.

zijn ook in Indië bekend en zelfs reeds in de eerste eeuwen van onze jaartelling; in den Tibetaanschen *Kandsjoer* zegt het wijze meisje Visâkâ als verklaring van haar raadselachtige woorden o.a.: hij is van een weg er twee gaan maken; na takken van doornstruiken verzameld te hebben, maakt hij een weg. Aldus zullen de menschen er twee hebben[1]. Deze raadselachtige gezegden zullen dus in anecdote-vorm uit het Oosten gekomen zijn; met den persoon van Salomo zullen zij eerst in Europa verbonden zijn.

3. Door het eten van een gierenhart verwerft men wijsheid (blz. 17-18). Dit is een stuk Middeleeuwsch bijgeloof; men meende dat door het eten van bepaalde lichaamsdeelen de eigenschappen van een dier verworven konden worden. Een beroemd voorbeeld is Siegfried, die door het proeven van een drakenhart de gave verwierf de taal der vogels te verstaan. Overigens zijn mij geen andere voorbeelden bekend van het volksgeloof, dat een gierenhart wijsheid zou verleenen[2]. Het is dus mogelijk dat het een verzinsel van het volksboek is. Nu stelt Salomo daartegenover het droomvizioen dat hij in Gabaon gehad heeft; de met Bijbelsche traditie goed bekende schrijver heeft dit dus op hoonende wijze willen persifleeren. Als wij nu bedenken, dat blijkens Leviticus XI, 13-14 de gier als een onrein dier tot de verboden spijzen behoort, lijkt het ons waarschijnlijk dat de schrijver het motief van het eten van een vogelhart zoo heeft gewijzigd dat het voor Salomo bijzonder kwetsend moest zijn[3].

4. De wedstrijd in het waken (blz. 19-20). Dit motief komt ook buiten den kring der Salomo-verhalen voor. In *El Libro de los Enxemplos*, dat in het begin der 15de eeuw door Climente

1) Waarschijnlijk heeft Schiefner den tekst niet nauwkeurig weergegeven vgl. Cosquin, t.a.p. blz. 488-489.
2) Het Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens III, 458 noemt daarvan als eenig voorbeeld het volksboek van Salomo en Markolf.
3) Vgl. L. Biagioni, Marcolf und Bertoldo und ihre Beziehungen (Keulen 1930) bl. 55-56.

Sanchez samengesteld werd, is de Oostgotische koning Theodorik de held der vertelling; hij treft driemaal op een ronde een schildwacht slapende, maar deze verweert zich telkens door te zeggen dat hij aan het nadenken was en wel eerst waarom een ekster evenveel witte als zwarte veeren heeft, vervolgens waarom de vos evenveel wervels in zijn rug als in zijn staart bezit (de derde gedachte is voor het onderzoek der Salomo-sage van geen belang). Cosquin heeft voor dit vertelsel eenige varianten uit Azië aangehaald[1] en wel den Indischen roman *Antarakathâsamgrâha* van Râjaçekhara (die omstreeks 1300 kan zijn ontstaan), vervolgens alweer den Tibetaanschen *Kandsjoer* en verder een volksverhaal van de Tarantsji (een Turksch-Tartaarsche stam). Merkwaardigerwijze vinden wij in den *Kandsjoer* dezelfde overpeinzingen als in *El Libro de los Enxemplos*, zoodat een rechtstreeksche samenhang niet betwijfeld kan worden[2]. Het lijkt dan wel zeer waarschijnlijk, dat dit motief uit het Oosten gekomen is en door bemiddeling van de Arabieren naar Spanje overgebracht werd. Mocht dit het geval zijn, dan mogen wij ook wel aannemen, dat het vandaar over Frankrijk naar Europa verbreid werd en dit zou er dan op kunnen wijzen, dat de verbinding met de Salomo-sage ook in het Romaansche gebied heeft plaatsgehad.

5. De laatste maal, dat Salomo Markolf ervan beschuldigt te slapen, beweert deze er aan gedacht te hebben dat men vrouwen nooit vertrouwen mag. Dit wordt dan door Markolf bewezen door de anecdote van het voorgewende moordplan (blz. 21-23). Zulk een vertelsel was in de misogynische Middeleeuwen zeker van succes en wij vinden het dan ook in allerlei vormen in de volksliteratuur terug. Reeds in den *Ruodlieb* wordt den held de wijze raad gegeven ‘Vertrouw Uw vrouw geen geheim toe’;

1) Vgl. t.a.p. blz. 484-487 en mijn opmerkingen in Die Märchen von klugen Rätsellösern blz. 400-402.
2) Vgl. R Köhler, Kleinere Schriften II, 266-272.

men heeft dit door een exempel gaarne willen aantoonen en daarbij, beter dan in ons volksboek, het geheim niet laten bestaan in een voorgewend plan om iemand te dooden, maar in een gewaanden moord. Als dan de vrouw het verraden heeft en de plaats onderzocht wordt, waar het lijk begraven zou zijn, wordt daar niets anders gevonden dan een of ander dier dat in den grond verstopt is. Uit de van dit verhaal bekende varianten[1] blijkt dat het behalve in Europa ook in Azië bekend geweest is; dat maakt een herkomst uit het Oosten alweder zeer waarschijnlijk. De weg schijnt ook in dit geval over de Romaansche volken geloopen te hebben. De oudste mij bekende redactie stamt uit Italië nl. de *Tractatus de diversis Romanorum historiis*, die in 1323 gedateerd wordt[2]. Ongeveer tot denzelfden tijd behooren de *Gesta Romanorum*, die aan dit gelijk aan zooveel andere daarin voorkomende anecdoten een groote bekendheid gegeven hebben, niet het minst in Duitschland. Hier vinden wij in de 16de eeuw het verhaal in den bundel *Schimpf und Ernst* van Johannes Pauli en spoedig daarop werd het tweemaal door Hans Sachs behandeld[3].

Nu vinden wij dit exempel over de snapzucht der vrouwen in den vorm zooals de *Gesta Romanorum* die vertelt, maar nu ook met Markolf als handelend persoon, in *Jans Teesteye* van Boendale; hier lezen wij het volgende *Exempel vanden wiven*

Wouter, ic hebbe segghen horen
dat een coninc hier te voren
Maercolve ontboet dat hi quame
te sinen hove, ende met hem name

1) Vgl. mijn uiteenzetting t.a.p. blz. 223-224.
2) Gelijksoortige verhalen, waarin de trouw van den hond tegenover de ontrouw der vrouw gesteld wordt, maar anders uitgewerkt, komen reeds vroeger in Fransche romans van den Britschen cyclus voor, vgl. Dunlop-Wilson, History of Prose Fiction (Londen 1888) I, 208-209.
3) Nl. in Drey selczame Stück 1545 (uitg. E. Goetze III. 426 Nr. 239) en Der Hecker mit den dreyen selczamen Stücken 1557 (ibid. I, 547 Nr. 189).

sinen vrient ende sinen viant,
ende hi met hem die brachte te hant.
Maercolf nam tier selver stont
Sijn wijf ende sinen hont
ende ghinc ties coninx hove waert.

Hij slaat dan zijn hond een poot af, maar als hij hem dan tot zich roept, komt deze weer kwispelend op hem toe. Maar als hij zijn vrouw een slag in het gezicht geeft, wordt zij zoo boos dat zij den moord, dien hij gepleegd zou hebben, verraadt. Boendale laat weg hoe het daarop ingestelde onderzoek de onjuistheid van haar aanklacht aantoont en eindigt aldus:

Die coninc seyde: 'Maercolf, ghi
hebbet wel betoent mi
metten werken al bloet
die dinghen daer ic u om ontboet:
ic sie wel dat nieman en sal
sinen wive ontdecken al
sine heymelijcheyt daer macht aen leyt,
dit houdic wel over waerheyt'.
Dus toende Maercolf den coninc daer
dat sijn wijf sijn viant waer.

Jan te Winkel heeft daaruit de gevolgtrekking gemaakt[1)], dat Boendale dit verhaal uit Salomo en Markolf zou hebben ontleend. Daarvoor is inderdaad veel te zeggen. Immers wij kennen geen ander werk, waarin een persoon met den naam van Markolf voorkomt dan onze twisprake; hij speelt alleen een rol in verhalen waarvan Salomo de hoofdpersoon is. Wij hebben verder geen enkele aanwijzing dat onze Markolf ook nog als zelfstandige figuur van facetiae behandeld werd. Mag men nu uit Boendales tekst besluiten, dat er naast den ons overgeleverden Dialogus ook een andere redactie bestaan heeft, waarin dit vrouwenexempel in den oor-

1) Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde I, 398 noot 3.

spronkelijken vorm zou hebben gestaan? Het is immers ook mogelijk dat Boendale het verhaal van de *Gesta Romanorum* (hetzij uit dit werk zelf, hetzij uit een andere verzameling) gekend heeft en daarnaar den tekst van den Dialogus verbeterd heeft. Maar eenvoudiger lijkt het mij, dat hij putte uit een Fransche redactie van de twisprake, waarin deze anecdote den ouden vorm bewaard had[1)].

6. De kat met de kaars (blz. 23). Aan dit verhaal heeft Cosquin een uitvoerige monografie gewijd[2)]. Als oudste plaatsen in de Europeesche literatuur vermeldt hij behalve het volksboek van Salomo en Markolf twee Fransche gedichten uit de 13de eeuw, nl. de *Lai d'Aristote* van Henri d'Andeli en het anonyme geschrift *Li Proverbe au Vilain*. Het is Cosquin verder gelukt dit vertelsel in verschillende vormen tot in Voor-Indië te vervolgen; hier leeft het in de volksoverlevering tot op dezen dag; het heeft zich vandaar verspreid Oostwaarts naar Indo-China, Noordwaarts naar Tibet, Westwaarts naar de Arabieren, die het tot in Tunis en Algiers meegesleept hebben. Natuurlijk heeft ook dit verhaaltje oorspronkelijk met den persoon van Salomo niets te maken. Het werd bijv. later ook aan Dante verbonden, die eveneens zulk een gedresseerde kat zou hebben gehad; zijn vriend Cecco d'Ascoli zou hem door dezelfde list als Markolf gebruikte geleerd hebben, dat toch de natuur boven de leer gaat[3)]. Intusschen moet de verbinding van dit verhaal met Salomo wel oud zijn, want in de Russische *Palea* stelt David aan Salomo, die zich voordoet als een man die van overzee komt (dus precies als Markolf zich aan Salomo voorstelt!) de vraag: ‘Man van overzee, kent gij dit exempel?

1) Boendale kan het verhaal uit Fransche bron gekend hebben; wij hebben een fabliau, waarin verteld wordt van *Salomo qui fu roi de Surie*. Vgl. Mussafia, Über eine altfranzösische Handschrift der K. Univ. Bibliothek zu Pavia (Sitzungsbericht der Akad. Wien. Phil.-Hist. Cl. LXIV, 1870.
2) In het reeds meermalen aangehaalde opstel.
3) Vgl. Biagioni t.a.p. blz. 60-61.

Voor den koning houdt een kat het licht vast'. Den volgenden dag komt Salomo met een muis in de hand en beschaamt daardoor David[1].

7. Honden afleiden door een haas te laten loopen (blz. 24). Dit motief is klaarblijkelijk een variant van het zooeven behandelde verhaal, waarin een kat door een muis weggelokt wordt. Uit het volksboek van Salomo en Markolf ging deze list over in een aantal hoofdzakelijk Slavische varianten van het sprookje van Het slimme Boerenmeisje; dit wijst op de populariteit van ons volksboek tot in het Oosten van Europa[2]. Het motief ligt trouwens zoozeer voor de hand, dat het ook zelfstandig kan zijn ontstaan en niet eens het voorbeeld van de kat met de kaars behoefde.

8. Spuwen op een kaalhoofd (blz. 25). Hetzelfde verhaaltje vinden wij reeds bij Diogenes Laertius, die in de 3de eeuw onzer jaartelling een werk schreef over leven en leer der groote wijsgeeren. Sindsdien is het herhaaldelijk op nieuw behandeld en telkens weer aan andere personen verbonden; zoo wordt het verteld van een filosoof Aristippus en den schatmeester Simus van den tyran Diogenes, dan van Diogenes en Alexander, van Jean de Berry en sultan Saladijn, van Gueraldus een gezant van Peter van Arragon en den sultan van Tunis en nog anderen meer[3]. Voorzoover wij uit de overgeleverde bronnen een gevolgtrekking kunnen maken, schijnt deze anecdote, die in de klassieke oudheid reeds een zekere vermaardheid had, eerst in de landen der Middel-

1) Vgl. Wesselofskij t.a.p. blz. 100, die daarbij nog wijst op een Indisch sprookje dat Polier, Mythologie des Indes II, 571 meegedeeld heeft.
2) Er zijn slechts twee niet-Slavische varianten bekend; de eene stamt uit Roemenië, de andere uit West-Pruisen en deze zijn dus ook uit het Slavisch herkomstig, vgl. mijn opmerkingen t.a.p. blz. 205-209. Voor andere voorbeelden in de volkstraditie zie Bolte-Polivka, Anmerkunger: zu den Kinder- und Hausmärchen II, 367.
3) Vgl. Crane's aanteekeningen bij J. de Vitry blz. 195, d'Ancona in Romania III, 189, R. Köhler, Kleinere Schriften II, 561, Wesselski, Mönchslatein blz. 218-219.

landsche zee verbreid te zijn geweest, en vandaar, steeds langs den weg van literaire traditie, ook naar Duitschland te zijn gekomen.

9. Salomo's Oordeel (blz. 26). Dit verhaal is rechtstreeks uit den Bijbel overgenomen (I Kon. III, 26-28). Het Italiaansche volksboek van Bertoldo, dat een bewerking van den Dialogus is, heeft juist dit motief geheel gewijzigd; de schrijver Giulio Cesare Croce schijnt het niet aangedurfd te hebben dit Bijbelsche verhaal in de burleske omgeving van Bertoldo te plaatsen; bovendien had hij daarin den persoon van Salomo door dien van koning Alboin vervangen en aan dezen kon bezwaarlijk een oordeel toegeschreven worden, waarvan iedereen wist dat het door Salomo uitgesproken was[1].

10. De opstand der vrouwen (blz. 28-31). Ook dit verhaal is van klassieken oorsprong. Het eerst duikt het op in de *Noctes Atticae* (I, 23) van Aulus Gellius, die zegt het ontleend te hebben aan *Marci Catonis oratio qua usus est ad milites contra Galbam*. Daarna vinden wij het bij den Romeinschen filoloog Macrobius, die op het einde der 4de en in het begin der 5de eeuw leefde; hij vertelt de anecdote in zijn *Saturnalia*. De held van het klassieke verhaal is Papirius, die de geheimen van den Senaat aan zijn moeder niet verraden wil en daarom vertelt dat men er over gesproken had wat nuttiger voor den staat zou zijn: twee mannen voor elke vrouw of twee vrouwen voor elken man. Het spreekt wel vanzelf dat deze geestige scherts in de Middeleeuwen gaarne naverteld werd. In Duitschland vinden wij haar in de 13de eeuw reeds in Enikels *Weltchronik*, die haar laat plaats hebben onder de regeering van keizer Domitianus[2]; natuurlijk werd zij ook in de *Gesta Romanorum* overgenomen. Het volksboek heeft van twee vrouwen die elke man zou mogen huwen, er zeven gemaakt; hiervoor kan de reden zijn dat dit heilige getal door den schrijver met voorkeur gebruikt werd. Het kan echter ook zijn, dat hierop een

1) Vgl. Biagioni t.a.p. blz. 78-82.
2) Uitg. Ph. Strauch (Hannover 1900) blz. 457-459 vs. 23441-23562.

andere Bijbelplaats invloed uitgeoefend heeft: in Jesaja IV, 1 lezen wij: En te dien dage zullen zeven vrouwen eenen man aangrijpen, zeggende: Ons brood zullen wij eten, en met onze kleederen zullen wij bekleed zijn, laat ons alleenlijk naar uwen naam genoemd worden. Neem onze smaadheid weg[1)]. De samensteller van de Markolf-geschiedenis blijkt in den Bijbel voldoende thuis geweest te zijn om ook deze Oudtestamentische plaats te pas te kunnen hebben gebracht.

11. De voetstappen van het wonderlijke dier (blz. 33). Wij vinden hetzelfde verhaal ook in een Engelsch werk van de 16de eeuw: *The Jests of Scogin*; hier doet de nar een berenpoot aan den eenen en een ossenpoot aan den anderen voet en bedekt de eene hand met een paardenhoef. Het gewone middel om achtervolgers betreffende een spoor te misleiden is de richting der voetstappen in het tegenovergestelde te veranderen; dit kan geschieden op de wijze van Cacus, die de runderen van Hercules steelt en ze dan aan hun staarten in zijn hol trekt, of ook door, zooals Middeleeuwsche verhalen dit herhaaldelijk vertellen, de paarden achterstevoren te beslaan. Maar de zonderlinge manier van Markolf vindt overigens haar wedergade niet. Wanneer wij in een aantal Finsche varianten van het sprookje van De Slimme Knaap vinden, dat de opgave om tot den koning te komen noch geschoeid noch ongeschoeid zóó opgelost wordt, dat hij aan den eenen voet een borstel, aan den anderen een zeef bindt, dan mogen wij hier wel invloed van ons volksboek aannemen. De schrijver van het Markolf-verhaal heeft de van ouds bekende krijgslist der omgekeerde voetsporen nog willen compliceeren door de *sichte* en den *beerclauwe.* Daardoor echter ontstond een niet goed sluitende voorstelling; want eensdeels is het doel van zijn list den achtervolgers het spoor bijster te maken (en dat wilde hij juist niet), anderdeels hun den indruk te geven dat er een wonderbaarlijk

1) Vgl. Biagioni t.a.p. blz. 83-84.

dier langsgekomen is. Wij zagen dan ook dat de nar Scogin bij zijn list consequenter te werk gegaan is.

12. Markolf in den oven (blz. 34). Merkwaardigerwijs is deze ruwe grol ook overgenomen door den dichter van het speelmanslied *Salman und Morolf*; hij moet dus in de Middeleeuwen opgeld gedaan hebben. Het verhaaltje herinnert overigens sterk aan het tooneeltje in onze Middeleeuwsche boerde *Van drien ghesellen die den bake stalen*, waar het achterste van den boer door een der dieven voor het 'anschijn' van zijn overleden moeder gehouden wordt en daarom deze voor de gewaande spookverschijning op de vlucht slaat[1)]. Het is niet onwaarschijnlijk dat de dichter van het oorspronkelijke fableau op deze gedachte gekomen is, doordat hij iets dergelijks in het volksboek van Salomo en Markolf gelezen had[2)]. Daaruit zouden wij dus mogen besluiten dat de Markolfgeschiedenis in het Frankrijk der 13de eeuw bekend geweest is. Zij behoeft geen andere bron gehad te hebben dan een geestigen inval van een grappenmaker, die op deze wijze de woordspeling *in mediis oculis: in medio culo* aanschouwelijk heeft willen maken.

Met eenige aarzeling noem ik in dit verband een werk, dat de oorsprong van dit motief nog hooger zou opvoeren. De Oudnoorsche Jómsvikingasaga, die in het eind der 12de eeuw geschreven zal zijn, verhaalt dat Palnatoki den onwettigen koningszoon Sveinn tot driemaal toe naar zijn vader Haraldr Gormsson laat gaan om dien zijn erkenning af te dwingen. Haraldr weigert, maar geeft hem telkens schepen, elke keer een grooter aantal; hij zegt dan: 'Kom mij nooit meer onder oogen'. Later gaan Palnatoki en Sveinn tegen Haraldz strijden; in den nacht gaat Palnatoki alleen aan land en treft den koning, terwijl deze voor een

1) Vgl. 9. Verwijs, Bloemlezing uit Middelnederlandsche dichters III, 21 vs. 163-179.
2) Dit volgt ook uit de verdeeling der varianten van dit verhaal, zie mijn opmerkingen in Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde 45 (1926) blz. 254-255.

vuur gebukt de handen warmt; hij steekt daarbij zijn achterste, dat naar de zijde van Palnatoki gewend is, omhoog (*berr á upp við mjǫk stjǫlin konungs*). Deze maakt van de gelegenheid gebruik om een pijl af te schieten die recht in den aars des konings treft en dezen tot aan zijn mond doorboort[1]. Dit wonderlijke verhaal zal wel van Deensche herkomst zijn, daar Haraldr in Denemarken regeerde en deze episode bij Bornholm plaats grijpt. Zou men hierin niet een zwakken nagalm van het Markolfverhaal mogen zien, dat aan de nieuwe omstandigheden aangepast werd? In dat geval zou dus deze anecdote zeker reeds in de 12de eeuw in Duitschland in omloop moeten zijn geweest.

13. Het zoeken naar den boom om aan gehangen te worden (blz. 34). Ook deze anecdote is overgegaan in *The Jests of Scogin*; wel een bewijs dat ons volksboek ook in Engeland geliefd geweest is. Dit kan ons bevreemden, omdat de eenige bekende uitgave van een Engelsche vertaling die van den Antwerpschen drukker Leeu is en deze nooit in Engeland zelf werd nagedrukt. Of werden deze boekjes zoo stukgelezen, dat zij zooveel eeuwen niet hebben kunnen overleven? De anecdote zelf zal wel geïnspireerd zijn door het bekende verhaal in den ‘epischen’ *Salman und Morolf*, waar Salomo, in de handen van den koning gevallen, die hem zijn vrouw ontvoerd had, ook gehangen zal worden en zich dan bevrijdt door de list van het driemaal blazen op den hoorn; daardoor worden de troepen van Salomo, die in de nabijheid verdekt opgesteld zijn onder de hoede van Markolf, tijdig gewaarschuwd om hun heer te bevrijden. In zekeren zin parodieert dus Markolf ook hier een elders van Salomo zelf vertaald verhaal.

Indien wij na dit overzicht tot de vraag terugkomen, waar het tweede gedeelte van het volksboek zal zijn samengesteld, in Duitschland of in Frankrijk, dan schijnt de schaal naar de zijde van het laatste land over te slaan. Het grootste deel der anecdoten schijnt althans ouder in Frankrijk dan in Duitschland. Daarmede

1) Vgl. de uitgave van Carl af Petersens (Kopenhagen 1882) blz. 53-54.

stemt ook het taalgebruik van den Latijnschen Dialogus overeen. Reeds Hofmann had er op gewezen, dat verschillende woorden (zooals *bergarius, follus, merda*) van Franschen oorsprong zijn[1)] en Benary heeft tegen Cosquin, die een Duitsche herkomst verdedigde, het aantal der 'gallicismen' in het Latijn van den Dialogus nog aanmerkelijk vermeerderd[2)]. Dat maakt het dus eveneens waarschijnlijk dat de Dialogus in Frankrijk ontstaan zal zijn. Daartegenover staat dat het in dit land op verre na niet zoo populair geworden is als in Duitschland en dat er, zooals wij boven reeds opmerkten, ook een woordspeling in voorkomt, die alleen in de Duitsche taal mogelijk is. Nu is het niet noodig, dat het tweede stuk van den Dialogus van den aanvang af den omvang heeft gehad, dien wij nu kennen. Het aannemelijkst lijkt mij de verklaring, dat in het Noorden of Noord-Oosten van Frankrijk een vagant den ouden Dialogus heeft uitgebreid door de toevoeging van een aantal anecdoten, die destijds in de literatuur en in de mondelinge overlevering rondfladderden. Dit werkje heeft succes gehad, maar meer aan de andere zijde van de taalgrens dan in Frankrijk zelf. In Duitschland heeft men aan deze kous verder gebreid, er enkele verhaaltjes aan toegevoegd die daar in omloop waren en er dus den definitieven vorm aan gegeven.

Wij kunnen dus den ontwikkelingsgang van deze merkwaardige traditie in groote lijnen op de volgende wijze schetsen. Salomo was reeds in het Oude Testament beroemd om zijn wijsheid en zijn vernuft. Hij wordt I Kon. IV, 30 vlgg geprezen met de volgende woorden: En de wijsheid van Salomo was grooter dan de wijsheid van al die van het Oosten, en dan alle wijsheid der Egyptenaren. En hij sprak drieduizend spreuken, daartoe waren zijn

1) Vgl. Über Jourdain de Blaivies, Apollonius van Tyrus, Salomon und Marcolf in de Sitzungsberichte der bayrischen Akademie der Wissenschaften zu München, phil.-philol. Kl. 1871 blz. 418-433.
2) vgl. zijn inleiding blz. X.

liederen vijfduizend. En van alle volken kwamen er om de wijsheid van Salomo te hooren, van alle koningen der aarde, die van zijne wijsheid gehoord hadden. Geen wonder dus dat op zijn naam gesteld werden Bijbelboeken als Spreuken, Prediker en De Wijsheid van Salomo. Niet minder beroemd was hij als bedwinger der demonen en als een man van bovennatuurlijke kennis. Reeds de rabbinistische literatuur weet te vertellen, dat hij den demon Asjmedai wist te vangen en hem door zijn zegel dienstbaar maakte.

Dit alles maakte hem tot de aangewezen figuur om de geloofswaarheden te verdedigen tegenover datgene wat de heidensche wereld als haar wijsheid uitgesproken had. Indien het woord Marcolis een verbastering van Mercurius is, dan mogen wij dus tweespraken aannemen tusschen Salomo en den klassieken god van kennis en wijsheid. Indische verhalen, zooals die van de *Vikrama-caritram*, kunnen stof voor de zich ontwikkelende Salomosage geleverd hebben[1]. Ook in de Christelijke wereld waren dergelijke samenspraken geliefd; zij kwamen over Byzantium naar het Westen en werden vooral door kettersche secten, die dualistische leeringen aanhingen, verbreid. Dat was de reden dat paus Gelasius het noodig oordeelde, daartegen een verbod uit te vaardigen. Dat daarmede geschriften van dezen aard niet ophielden te verschijnen[2] leert ons het Engelsche lied van *Salomon and Saturn*; maar in orthodoxe kringen zal de Dialogus geen weerklank meer gevonden hebben. Des te meer echter onder het leekenpubliek; maar nu diende zulk een samenspraak tot ontspanning en vermaak en hier kon zich de neiging tot parodie botvieren, die in de Middeleeuwen zoo levendig was. Tegenover de spreuken van Salomo

1) Dit is door Wesselofskij aangetoond.
2) Hoe taai het leven van dergelijke apocriefe verhalen was, bewijst het feit, dat nog in de 14de eeuw de Bulgaarsche kerkvergadering van Pogodin een verbod uitvaardigde tegen de fabels en godslasteringen van Koning Salomo en Kitovras, vgl. Wesselofskij t.a.p. blz. 212.

plaatste men nu andere, die van een nuchtere zelfs alledaagsche levenservaring getuigden. Notker kan nog dialogen van een ernstiger aard en met een apocriefen inhoud op het oog gehad hebben. Maar zeker heeft Frîdank een toespeling gemaakt op samenspraken, waarin Markolf de wijsheid van Salomo *verkêrte*. In de 12de eeuw was dus de wending van het ernstige tot het burleske genre zeker reeds voltrokken; ik ben geneigd aan te nemen dat het veel eerder geschied is.

In dezen tijd waren Salomo en Markolf ook de helden van een zuiver romantisch verhaal, waarin de grappenmaker van het volksboek optreedt als maag van den koning en hem helpt zijn ontroofde en ontrouw geworden vrouw terug te winnen. Deze geschiedenis, eveneens van Oostersche herkomst, kennen wij uit het Middelhoogduitsche 'Spielmannsgedicht' *Salman und Morolf*, dat in het eind van de 12de eeuw zal zijn ontstaan[1)]. Wij mogen voor de voorgeschiedenis van dit gedicht verwijzen naar de uitvoerige inleiding van Vogt, die de mogelijkheid overweegt van een oorspronkelijk Byzantijnschen vorm van dit verhaal, waaruit dan ook de Russische sagen van Salomo en Kitovras zouden zijn ontstaan; hierin volgt hij Wesselofskij na, die er in geslaagd is nog oudere bronnen in de Voorindische literatuur aan te wijzen. Er bestaat natuurlijk geen enkele reden om aan te nemen, dat de speelman van den *Salman und Morolf* de eerste geweest is, die het verhaal naar Duitschland overgeplant heeft; het ligt zelfs voor de hand dat hij een ouder gedicht bewerkte en wanneer wij bedenken dat het in een Middelfrankisch gebied geschreven zal zijn, dan is een Fransch origineel allerminst onwaarschijnlijk.

1) Uitgegeven door F. Vogt, Die deutschen Dichtungen von Salomon und Markolf I (Halle 1880). Later werd dit ook als volksboek gedrukt voor het eerst in 1499 onder den titel Dis buch seit von Künig Salomon und siner huszfrouwen Salome wie sy der künig fore nam und wie sy Morolf kunig Salomon bruder wider brocht ... Getruckt zu Straszburg durch Mathis Hupffuff Im Jar nach Christ geburt M. CCCC. XCIX).

In dit verband wijzen wij op een plaats in de *Chronique de Guines et d'Ardres*, in de 13de eeuw samengesteld door Lambert, curé d'Ardres. Deze vertelt van den graaf Arnold de Guines (omstreeks 1220) dat hij aan zijn hof allerlei speellieden had die hem sagen, legenden en geschiedverhalen moesten vertellen; onder deze was een zekere Walter de Clusa, *qui de Anglorum gestis et fabulis, de Gormundo et Isembardo, de Tristano et Hisolda, de Merlino et Merchulfo et de Ardentium gestis et de prima Ardeae constructione diligenter edocebat*. De omgeving, waarin hier Merchulfus genoemd wordt, wijst duidelijk op een romantisch verhaal (in den trant dus van den *Salman und Morolf*), dat dus destijds in het Noordwesten van Frankrijk evenveel opgeld deed als in Duitschland[1)]. Wij mogen dan ook wel de *fabulosae popularium narrationes* waarvan Willem van Tyrus gewaagt, opvatten als gelijksoortige verhalen, die behalve den dialoog ook avonturen als de ontrouw van Salomo's vrouw en de poging om haar terug te winnen, bevatten.

Wanneer er in de 12de eeuw reeds een romantisch verhaal bestond, waarin Salomo en Markolf voorkwamen, dan kan dat licht de aanleiding geweest zijn, om aan den dialoog een nieuw vervolg vast te knoopen, waarin allerlei anecdoten opgenomen werden. Het is zelfs niet uitgesloten dat deze figuren reeds zoo populair waren, dat bekende grappen op hun naam gesteld werden; daarvan zou het vertelsel van Boendale een voorbeeld kunnen zijn. In den tijd dus, dat Frîdank zijn toespeling op de tweespraak tusschen Salomo en Markolf maakte, zal ook reeds het vervolgstuk daaraan vastgeknoopt zijn geweest; wèl is het mogelijk dat men in Duitschland nog niet bekend was met het, naar wij veronderstellen in Noord-Frankrijk geschreven, Latijnsche werkje. Maar bij de groote populariteit, die dit boek genoot, lijkt dit niet zeer waarschijnlijk.

1) In den Franschen roman du Comte de Poitiers (omstreeks 1240 geschreven) zegt de dichter *Salemons fu honis par feme* (vs. 368).

Zoo begon dit burleske geschrift zijn reis van handschrift tot handschrift, en evenzeer van mond tot mond. Men kan van de Middeleeuwen niet anders verwachten dan dat op dezen langen weg telkens veranderingen naar inhoud en vorm optraden: wie een aardige anecdote kende, zal niet verzuimd hebben die toe te voegen, maar met even veel gemak kon ook iets weggelaten worden; ook behoefde niet elke verandering een verbetering te zijn. Blijkens de overgeleverde handschriften is de Latijnsche tekst sedert het eind der 14de eeuw stabiel geworden en een eeuw later komt de tijd, dat de drukpers de lectuur van dit boek nog aanzienlijk zal doen stijgen. Het blijft dan ook niet beperkt tot de kringen die het Latijn konden lezen; het wordt overgezet in de landstalen, Hoog- zoowel als Nederduitsch, daarnaast komen Nederlandsche, Engelsche en Deensche vertalingen, maar ook Fransche, Italiaansche en Tsjechische.

Het zijn niet alleen de drukken van het volksboek zelf die de populariteit van deze vertelstof bewijzen. De anecdoten van Salomo en Markolf werden op haar beurt weder met andere namen verbonden; wij zagen daarvan reeds een voorbeeld in *The Jests of Scogin*. Maar in Engeland had ook het omgekeerde plaats: andere verhalen werden met de figuren van het volksboek verbonden en zoo konden deze in de volkstraditie voortleven. In een ballade klaagt een koopman bij koning Salomo over een bedelaar, die hem in plaats van een geleenden buidel met 120 pond er een met slechts 100 pond teruggeven wil, waaraan dan een reeks van onfortuinlijke voorvallen verbonden wordt. Salomo draagt dan ook het oordeel over aan *Mark more foole* (= Markolf), die beslist dat de beurs aan den bedelaar moet worden teruggegeven, daar zij blijkbaar niet aan den koopman toebehoorde[1]. Dat is dus hetzelfde verhaal dat wij reeds in de

1) Vgl. Bishop Percy's Folio Ms III, 127 en R. Köhler, Kleinere Schriften II, 578-580.

Disciplina clericalis van Petrus Alphonsi aantreffen en dat ook in de Joodsche literatuur bekend is. Ook het 14de-eeuwsche gedicht *Proverbs of Hendyng* bewaart een herinnering aan de figuur van Salomo's tegenstander, want deze Hendyng wordt den lezer voorgesteld als *Marcolves sone*[1].

Intusschen had dit verhaal ook weer een hoogere vlucht genomen. Op het eind der 14de eeuw heeft een onbekende dichter uit het Moezelfrankische gebied er een Spruchgedicht van gemaakt, dat naar hij zelf verklaart uit het Latijn bewerkt was[2]. Misschien was het een monnik die van zichzelf immers getuigt

> Ich saz in der zellen min
> und vant ein buch daz was latin,

en die zich er over verontschuldigt dat hij *onhubscher worte vil* geschreven heeft. De dichter heeft overigens met zijn bron naar welbehagen gehandeld: hij laat het verhaal, hoe Markolf aan zijn *versutia* gekomen is weg, maar voegt er twee nieuwe anecdoten aan toe, en wel de geschiedenis hoe een oud wijf den duivel overtroeft en den Uilenspiegelgrap van den diefstal der bijenkorven. Aan het eind van zijn gedicht geeft hij een kort relaas van den inhoud van het speelmansgedicht, dat echter een oorspronkelijker vorm schijnt weer te geven. Daardoor hangt dit Spruchgedicht ten nauwste samen met een handschrift van den Latijnschen dialoog, dat in de Universiteitsbibliotheek van Krakau berust en uit het laatst van de 15de eeuw stamt.[3]. Wij mogen dus wel aannemen dat de Moezelfrankische dichter niet op eigen gelegenheid den Dialogus veranderd heeft, maar zijn gedicht maakte naar een tekst die met dien van het Krakausche handschrift, die zelf een eeuw jonger is, overeenstemde.

1) Vgl. Kemble t.a.p. blz. 270-280.
2) Uitgegeven door Walter Hartmann als deel II van Die Deutschen Dichtungen von Salomon und Markolf (Halle 1934).
3) Vgl. Benary t.a.p. blz. XXII-XXIII.

Zelfs nog op het eind van de 15de eeuw voelde zich een dichter Gregor Hayden opgewekt om het Latijnsche volksboek in rijmende verzen te behandelen; maar deze bewerking houdt zich streng aan den tekst, dien wij ook uit ons volksboek kennen.

Nu schijnt ook spoedig de kentering in de gunst van het publiek te zijn gekomen. De herdrukken van het volksboek houden op en al zijn de daarin voorkomende grappen ook levenskrachtig genoeg om latere geslachten op nieuw te doen lachen, zij zullen van andere helden verteld worden dan van Salomo en Markolf: wij zagen reeds hoe in Engeland de nar Scogin hun erfgenaam geworden is. Humanisme en Renaissance waren voor litteratuur van deze soort niet barmhartig; de godsdienststrijd zal ook tot gevolg gehad hebben, dat men den Oudtestamentischen Salomo niet een zoo pijnlijke rol in een clownerie wilde zien spelen.

Wellicht ziet de tegenwoordige lezer met een milder oog dit voortbrengsel van Middeleeuwschen zin voor het komische, dat meermalen tot het komieke afdaalt, en kan hij zich vermaken met zulke kinderlijk-naieve vertellingen, die al is het dan niet om haar eigen inhoud dan toch als staal van den volkschen geest der Middeleeuwen onze belangstelling verdienen. Wij geven gaarne toe, dat boekjes als dit niet elk oor behagen zullen, maar willen dan slechts herinneren aan de waarschuwing die reeds Simrock gegeven heeft:

> Vor diesem Büchlein hüte sich
> Wer zipp ist oder zimperlich.